

152. évfolyam (2018) | 4. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:

Frank Tibor

Felelős szerkesztő:

Simon Anita

Szerkesztőség:

Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
152. évfolyam 2018. 4. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pál Lajos, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila,
Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Vojtech Dangel (Szlovákia), Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Stanisław A. Sroka (Lengyelország), Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Somogyi Gréta

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kármán Gábor</i> : II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei.....	717
<i>H. Németh István</i> : Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733.....	771
<i>Fejérdy András</i> : Bánáss László veszprémi püspök az egyház és állam közötti megegyezésért (1944–1949)	809
<i>Tóth Ágnes</i> : Közösségi igények és politikai elvárások között. A Német Szövetség tevékenysége (1955–1970)	841

KÖZLEMÉNYEK

<i>G. Etényi Nóra</i> : Metszetek és rölapok a visszafoglaló háborúról Eberhard Gockel ulmi orvos kéziratok krónikájában	869
<i>Tamási Zsolt</i> : Az 1869-es erdélyi római katolikus papi gyűlés.....	885

IN MEMORIAM

Makk Ferenc (1940–2018) (<i>Almási Tibor</i>)	907
---	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Demeter Gábor</i> : A Balkán és az Oszmán Birodalom I–II–III. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig (<i>Bíró László</i>)	911
<i>József Pap</i> : Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1918) (<i>Székelly Tamás</i>)	914
<i>Tamás Ágnes</i> : Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig (<i>Romsics Gergely</i>)	917

<i>Papp Barbara – Sipos Balázs: Modern, diplomás nő a Horthy-korban</i> <i>(Bartha Eszter)</i>	921
<i>Attila Pók: Remembering and Forgetting Communism in Hungary.</i> <i>Studies on Collective Memory and Memory Politics in Context</i> <i>(Csepeli György)</i>	924
<i>Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe (Bartha Ákos)</i>	927
 E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	931

Kármán Gábor

II. GUSZTÁV ADOLF ÉS ERDÉLY FEJEDELMEI

Vannak pillanatok, amelyekben úgy tűnik, az elejétől fogva minden kudarcra volt ítélve. Hasonló következett be 1633 szeptemberében is, amikor a már évek óta folyó svéd–erdélyi egyeztetések összes fontosabb résztvevője eljutott addig, hogy kifejtse lesújtó véleményét tárgyalópartnereiről. Kőrössy István, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem portai követe arról számolt be, hogy a svéd követ, Paul „Strasburgh, az áruló” a következő héten távozik majd Konstantinápolyból. Az általa alkalmazott minősítés a fejedelem sorozatos vádjait visszhangozta a svéd diplomatával szemben.¹ Maga Strassburg ugyanakkor arról írt kancellárjának, hogy a fejedelem – szeszélyétől és az iránta érzett heves gyűlöletétől vezéreltetve – milyen cudarul bánt vele, a tárgyalások pedig annak rosszindulata és állhatatlansága miatt vallottak kudarcot. Az egyeztetések folyamatát évek óta élénk figyelemmel követő holland portai követ, Cornelis Haga az erdélyiek kapcsán már ekkor is a hegyek vajúadásáról beszélt (érzékeltetvén, hogy nevetséges kisegér születése várható), és valamivel később aztán hangot adott azon meggyőződésének is, hogy nemsokára kétségkívül látni fogják a „Comedia Racocciana” katasztrófáját.²

Az idáig vezető út fontosabb lépései nem ismeretlenek: a diplomáciai források gyűjtését már a 19. században követték az azok feldolgozására tett kísérletek, és ezek egyes részletek kidolgozása terén komoly sikereket is elértek.³ A Svéd Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti kapcsolatok kialakulásának ténye

¹ Kőrössy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1633. szept. 21.). Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883. 151. Vö. például a fejedelem neki szóló levelének érvelésével (Gyulafehérvár, 1633. szept. 5.) Uo. 127–130.

² Paul Strassburg levele Axel Oxenstiernának (Konstantinápoly, 1633. szept. 8/18.). Riksarkivet, Stockholm (a továbbiakban: RA) Oxenstiernasamlingen E 735.; Cornelis Haga levelei Ludwig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1633. szept. 3., illetve nov. 13.). Bayerische Staatsbibliothek, München (a továbbiakban: BSB) Clm 10369. nr. 316, 318.

³ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. Bp. 1882.; *Uő.*: I. Rákóczi György első összeköttetései a svédekkel. Bp. 1883.; *Uő.*: I. Rákóczi György 1593–1648. Bp. 1893. 216–248. A 19. század végén a svéd Carl Wibling is megírta – saját oldalával szemben – erősen elfogult verzióját, lásd *Carl Wibling*: Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623–1648. Lund 1890. 1–57. Az utóbbi években, egyes forráscsoportok feldolgozásával Nagy Gábor gazdagította a svéd–erdélyi diplomáciai kapcsolatra vonatkozó tudásunkat. Lásd Nagy Gábor: Adalékok Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk. Bessenyei György et al. Miskolc 2008. 373–392.; *Uő.*: „Med Betlehenn Gabor är nu väl att correspondera”. Svéd diplomáciai források a fejedelemről 1625–1626-ban. In: Bethlen Gábor képmása. Szerk. Papp Klára – Balogh Judit. Debrecen 2013. 117–135.

beépült a szintézisekbe is, történetének teljességre törekvő értelmezésére azonban nem került sor. Ebben a tanulmányban erre teszek kísérletet számos új forrás bevonásával, kiemelt figyelmet fordítva nemcsak annak tisztázására, mi volt a realitása a tárgyalások során felmerülő ötleteknek, de arra is, min alapultak mindezek: milyen információkkal rendelkezett egymásról a két fél, amelyek döntéshozói ritkán tartózkodtak egymáshoz közelebb ezer kilométernél. Noha indokolt lenne a harmincéves háború alatt zajló erdélyi–svéd tárgyalásokat egyetlen – igaz, többször megszakadó – folyamatnak tekinteni, terjedelmi okok miatt vizsgálatomat ezúttal a II. Gusztáv Adolf idején megindult tárgyalások megakadásával, a fent jelzett válságos időszakokkal zárom.

Kezdetek

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1621 szeptemberében, a morva határról vette fel először a kapcsolatot II. Gusztáv Adolf svéd királlyal, ám leveléről csak azt tudjuk, hogy létezett, konkrét tartalmát nem ismerjük.⁴ Annyi bizonyos, hogy hosszas levelezés ekkor nem alakult ki a két uralkodó között, mert amikor évekkel ezután ez megtörtént, egyetlen utalást sem tettek a korábbi kapcsolatra.⁵ Tulajdonképpen ezen nem is lehet csodálkozni: Gusztáv Adolfnak és Bethlen Gábornak ekkor még vajmi kevés oka volt arra, hogy intenzíven keressék a kapcsolatot egymással. Az erdélyi fejedelem éppen azon volt, hogy befejezhesse immáron szövetségesei nélkül vívott háborúját II. Ferdinánd magyar királlyal, és noha néhány év múlva újra fegyvert fogott, ehhez egyelőre a svéd király pártfogására nem számíthatott. II. Gusztáv Adolf ugyanis nem sokkal Bethlen levelének megírása előtt szállt partra Livóniában, és megkezdte Riga (nemsokára sikerrel záruló) ostromát, erőit tehát ekkor – és az évtized túlnyomó részében – a lengyelországi háborúskodás kötötte le.⁶

⁴ *Per Sondén*: Förteckning öfver bref till Gustav II Adolf i Riksarkivet. Meddelanden från Svenska Riksarkivet 4. (1891–1896) 59. Ez a jegyzék jelez egy „in castris ad oppidum Stenitz” dátumú Bethlen-levelet a „Registratur aller Schreiben” elnevezésű levéltári egységben, amely (a többi adat szerint) az 1621-es bejövő levelezés regisztratúrája lehetett, ám a Riksarkivet munkatársainak tájékoztatása szerint ma már nem található meg gyűjteményükben. A keltezés helyét a morvaországi Strážnicében azonosíthatjuk, Bethlen Gábor két 1621. szeptember 30-án írott levele is innen származik. Lásd *Szilágyi Sándor*: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között. Történelmi Tár [9.] (1886) 50–52.

⁵ Sőt, Axel Oxenstierna később azt állította, uralkodója sosem állt összeköttetésben korábban az erdélyi fejedelemmel, lásd levelét Siegmund von Götzennek (Jönköping, 1625. jan. 20/[30]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förra afdelningen, III. bandet. Bref 1625–1627. Red. Samuel Clason. Stockholm 1900. (a továbbiakban: AOB I/3.) 8. Az eredetileg a julián naptárt használó források dátumában a gregorián datálást kapcsos zárójelben adom meg.

⁶ *Michael Roberts*: Gustavus Adolphus. A History of Sweden, 1611–1632. I. London–New York 1953. 201–216.; *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp. 1969. 251–311.

Még ha beavatkozásra nem is volt kész, a svéd király mindenesetre már az 1620-as évek első felében is nagy érdeklődéssel követte a Német-római Birodalom területén kialakult válság fejleményeit, és ennek megfelelően természetesen Bethlen Gábor neve sem volt ismeretlen számára. Az első olyan – a király nevében íródott – dokumentumok, amelyek hivatkoznak az erdélyi fejedelemre, 1623-ból származnak: ezekben II. Gusztáv Adolf arra utal, hogy Bethlent minden kétséget kizáróan könnyen újra tárgyalásra lehetne bírni, mármint korábbi szövetségese, a cseh királyi trónt és pfalzi választófejedelmi rangját is elvesztő Frigyes palotagróf megsegítése végett.⁷ Reményei alighanem azokon a híreken alapultak, amelyeket a megelőző években hágai követőtől kapott, hiszen Jan Rutgers leveleiben az erdélyi fejedelemmel kapcsolatban számos bizakodó megjegyzés szerepelt.⁸ II. Gusztáv Adolf maga is egyre nagyobb súlyt fektetett a hágai száműzetésben élő választófejedelem támogatására: kapcsolatuk szorosabbra fűződését jelzi, hogy Rutgers – nyilván a pfalzi diplomácia tájékoztatása alapján – 1624 tavaszán már részletes beszámolót küldhetett arról, mit ajánlott Frigyesnek Bethlen Gábor követe.⁹ Nagyjából ezzel egy időben azonban a svéd politikai döntéshozók levelezésében egy másik szólam is megjelent. Axel Oxenstierna kancellár a pfalzi választófejedelemség támogatására alakuló összefogással kapcsolatos eszmefuttatásai között ejtette el a megjegyzést, amely szerint noha Bethlen Gábor készül valamire, félő, hogy ha felismeri, hogy a német területeken a császár ellen senki sem lép fel, maga is inkább a megbékélést választja.¹⁰ A következő éveket ugyanennek a két szólamnak – az erdélyi fejedelmekkel szemben táplált reménynek, illetve az irántuk érzett bizalmatlanságnak – a váltakozása jellemzi majd.

1624-ben ezen kívül két másik fontos fejlemény is bekövetkezett, amelyek hosszabb ideig alapvető jelentőségűek maradtak a svéd–erdélyi viszony alakulása szempontjából. Az egyik az eddig is meghatározó, a pfalzi emigrációhoz kapcsolódó keretből adódott: ebben az évben tűnt fel Ludwig Camerarius a svéd

⁷ II. Gusztáv Adolf instrukciói Jan Rutgersnek (Gripsholm, 1623. szept. 7/[17].), illetve Gustav Hornnak (Gripsholm, 1623. szept. 30./okt. 10.). Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621–1630. Utg. Magnus Gottfrid Schybergson. Helsingfors 1881. 45. Mindkét instrukció a holland rendekkel való tárgyalások során előadandókat határozta meg.

⁸ Jan Rutgers levelei Axel Oxenstiernának (Hága, 1621. nov. 17., illetve 1622. máj. 3.). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Senare afdelningen, XIII. bandet. Brev från Jacob Spens och Jan Rutgers. Red. Arne Jönsson. Stockholm 2007. (a továbbiakban: AOB II/13.) 392., 439.

⁹ Jan Rutgers levele Axel Oxenstiernának (Hága, 1624. márc. 6.). AOB II/13. 469. A követ Jan Adam Čejkovský z Víckova volt, lásd *Kármán Gábor*: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Bp. 2013. 154. Bethlen Gábor és a pfalzi emigráció diplomáciai kapcsolatainak részletes elemzését a közeljövőben tervezem.

¹⁰ Axel Oxenstierna levele János Kázmér pfalz-zweibrückeni grófnak (Stockholm, 1624. ápr. 16/[26].). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Förre afdelningen, II. bandet. Bref 1606–1624. Red. Carl Gustaf Styffe. Stockholm 1896. 609–610.

diplomácia horizontján. Frigyes egyik legfontosabb tanácsadója ekkor kezdte el hosszas levelekben ismertetni Axel Oxenstiernával az európai politika (nyilván ura szempontjából) legfontosabb fejleményeit, hogy aztán számos tanáccsal próbálja II. Gusztáv Adolfot a megfelelő irányba terelgetni. Amellett, hogy a svéd kancellár ezentúl első kézből értesült Bethlen Gábor összes Hágában megfordult követségéről, a hatalmas kapcsolatrendszer mozgató jogtudós-diplomata bécsi és velencei informátorai révén viszonylag sűrűn tudott meglepően megbízható háttérinformációkat szolgáltatni az erdélyi fejedelem tevékenységéről.¹¹ Camerarius 1625 tavaszán örömmel figyelhette, hogy ura megsegítésére komoly nemzetközi összefogás kezd kialakulni (ebből lett az év végére – a résztvevők létszámának jelentős megcsappanása után – az angol–dán–holland hágai szövetség), és úgy látta, érdemes stratégiai tanácsokkal motiválni levelezőpartnereit: Axel Oxenstiernát ebben az időszakban jóformán hetente emlékeztette leveleiben arra, milyen jó lenne, ha II. Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor Sziléziában egyesíthetnék seregeiket.¹² A svéd kancellár egyetlen ismert, ezzel kapcsolatos reakciója ugyanakkor már előre jelezte a következő évek erdélyiekkel folytatott kommunikációjának legfőbb ellentmondását: ahelyett, hogy a Német-római Birodalomban tervezett együttműködésre reflektált volna, Oxenstierna arról elmélkedett, mennyire kedvező lenne, ha Bethlent meg lehetne győzni arról, hogy megtámadja Lengyelországot.¹³

A másik, hosszabb távon meghatározónak bizonyuló fejlemény a svéd–erdélyi kapcsolat szempontjából 1624 őszén Bethlen Gábor első lépése volt arra, hogy előkészítse Brandenburgi Katalinnal kötendő házasságát. Miközben újra és újra felvetette a császári udvarban, hogy szívesen venne nőül egy Habsburg főhercegnőt, az erdélyi fejedelem 1624-ben egy kurlandi származású tisztje, a meglehetősen kalandos életű Volmar Farensbach (illetve annak húga, Magdalena)

¹¹ Bethlen Gábor Hágába érkezett követeiről lásd Camerarius leveleit Axel Oxenstiernának (Hága, 1625. márc. 17/27., 1625. máj. 6/16., 1625. aug. 19/29.). *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser* i. m. 175., 219., 285. 1625 végén aztán Camerarius személyesen is tájékoztathatta II. Gusztáv Adolfot Bethlennek az urához érkező követeiről, lásd Pfalzi Frigyes instrukcióját (Hága, 1625. dec. 9/[19].) *Friedrich Karl von Moser*: Fortsetzung der Schreiben und Staatsschriften von König Gustav Adolph in Schweden und dem Reichs-Canzler Axel Oxenstiern. *Patriotisches Archiv für Deutschland* 6. (1787) 75–76. A diplomata svéd kapcsolatairól általában lásd *Friedrich Hermann Schubert*: Ludwig Camerarius 1573–1651. Eine Biographie. Kallmünz 1955. 242–265. A Bethlen Gáborral kapcsolatos tudósításairól lásd *Nagy G.*: „Med Betlehenn” i. m. 131–135.

¹² Ludwig Camerarius levelei Axel Oxenstiernának (Hága, 1625. márc. 18/28., ápr. 4., ápr. 1/11., máj. 9.). *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser* i. m. 182., 185., 189., 215.

¹³ Axel Oxenstierna levele Ludwig Camerariusnak (Stockholm, 1625. ápr. 16/[26].). Lásd *Friedrich Karl von Moser*: Sammlung ungedruckten Briefwechsels und Staatsschriften des um Deutsche Freiheit und Vaterland unsterblich verdienten König Gustav Adolphs in Schweden und seines großen Ministers, des Reichs-Canzlers Axel Oxenstierns von den Jahren 1623. bis 1628. Aus den Originalien und Schwedischen Reichs-Canzley-Abschriften. *Patriotisches Archiv für Deutschland* 5. (1786) 176.

közvetítésével a Hohenzollernekénél is elkezdett tapogatózni, lennének-e esélyei György Vilmos választófejedelem húga kezének elnyerésére.¹⁴ Mivel a választófejedelem másik húga, Mária Eleonóra, II. Gusztáv Adolf felesége volt, célszerűnek tűnt, hogy Bethlen Gábor összekösse az esetlegesen politikai hasznot ígérő kapcsolatkeresést a frigy előkészítésével. Lovassági kapitánya és a következő időszakban legaktívabb diplomatája, a Rajna-vidékről származó Matthias Quadt 1624 őszén így azt az instrukciót kapta, hogy keresse fel a svéd királyt. Amellett, hogy biztosítania kellett őt Bethlen Gábor nagyrabecsüléséről a protestánsok védelmét szolgáló cselekedetei miatt (illetve közbenjárást kellett kérnie Farenbach ügyeiben), a brandenburgi házassággal kapcsolatos véleményét is meg kellett tudakolnia.¹⁵ Quadtnak útközben, Toruńban kellett volna felkeresnie Magdalena Farenbachot, hogy értesüljön a Hohenzollern családnál addig elért eredményekről – ide azonban már nem jutott el. Szeptemberben, a mazóviai Gąbin városában ugyanis a kereskedőnek álcázott követet elfogták a lengyel király emberei, György Vilmosnak pedig nem kis fáradságába került, hogy meggyőzze a felháborodott III. Zsigmondot: nem áll szándékában hűgát az erdélyi fejedelemnek adni.¹⁶

Matthias Quadt elfogásáról Axel Oxenstierna novemberben értesült, és 1625 januárjában Brandenburgból sikerült Bethlen instrukciójának másolatát is beszereznie. A kancellár szemlátomást meglehetősen jó ötletnek tartotta, hogy dinasztikus kapcsolat jöjjön létre uralkodója és az erdélyi fejedelem között. Siegmund von Götzen brandenburgi tanácsosnak – aki a választófejedelemség aktív protestáns politikai szerepvállalását szorgalmazó csoport tagja és a svédek állandó levelezőpartnere volt – két levélben is kifejtette, hogy az erdélyi fejedelem hasznos szövetséges lehetne, kiemelve azt is, hogy nemcsak saját erőből tud nem elhanyagolható sereget kiállítani, hanem a török támogatását is élvezni. Oxenstierna jelezte: számos helyről hallott jót a fejedelem személyéről, aki okos és óvatos ember hírében áll. A svéd külpolitika prioritásait jelzi, hogy a kancellár ebben az esetben is elsősorban azzal foglalkozott, milyen

¹⁴ A Habsburg házassági tervről lásd *Frankl [Fraknoi] Vilmos*: Pázmány Péter és kora II. (1622–1631). Pest 1869. 107–115.; *Angyal Dávid*: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Bp. 1898. 368–369. A brandenburgi házasság előkészítésének első fázisáról lásd *Kármán Gábor*: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. Aetas 30. (2015) 3. sz. 10–11.

¹⁵ A Quadtnak adott instrukció csak egy meglehetősen rossz másolatban maradt fenn (Gyulafehérvár, 1625. [a hónap hiányzik] 7.): Archiwum Głównie Akt Dawnych (Varsó) Metryka Koronna Libri Legationum vol. 29. p. 329–332. A követ életrajzának összefoglalását lásd *Kármán G.*: Külföldi diplomaták i. m. 154–158.

¹⁶ A követ elfogásának dokumentációját lásd *Kármán G.*: Külföldi diplomaták i. m. 145.; *Uő*: Egy diplomáciai zsákutca i. m. 11.

hasznos lenne Bethlen mozgósítása a lengyel királlyal szemben.¹⁷ Ugyanígy lengyel kontextusban számított az erdélyi fejedelem segítségére II. Gusztáv Adolf: a Götzen 1625 májusi, stockholmi követségére adott hivatalos válasz azt tükrözi, hogy Bethlen Gábor a svéd diplomácia számára ebben a pillanatban csak mint a III. Zsigmond elleni hadviselés lehetséges partnere tűnt érdekesnek.¹⁸

Ez a hozzáállás aligha tetszhetett a brandenburgi politikai elit protestáns frakciójának – hogy a nagyhatalmú katolikus tanácsosról, Adam von Schwarzenberggről már ne is szóljunk –, hiszen György Vilmosnak, aki porosz hercegeként személyében a lengyel király vazallusa volt, meglehetősen kellemetlenséget okozott minden olyan helyzet, amelyben konfliktusba kellett keverednie III. Zsigmonddal.¹⁹ A svéd adminisztrációnak azonban nem feltétlenül volt szüksége Brandenburg jóváhagyására ahhoz, hogy saját céljaira próbálja felhasználni Katalin és Bethlen Gábor házasságkötését. Oxenstierna már 1625 januárjában jelezte: számít arra, hogy kommunikációjuk Erdéllyel a választófejedelemségen keresztül fog beindulni. Amikor pedig II. Gusztáv Adolfhoz 1625 végén eljutott Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin házassági megállapodásának híre, megírta kancellárjának: „most már lehet levelezni Bethlen Gáborral, hiszen sógorok vagyunk”.²⁰ És valóban: a svéd királynak az ürügyet az első kapcsolatfelvétellel az 1626. márciusi kassai menyező adta.

¹⁷ Axel Oxenstierna levelei Siegmund von Götzennek (mindkettő Jönköping, 1625. jan. 20[/30]. dátummal). AOB I/3. 6., 8–9. Quadrt elfogásának híre Oxenstierna leveleiben először a János Kázmér pfalz-zweibrückeni grófnak írott levélben tűnik fel (Vadstena, 1624. nov. 13[/23]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förre afdelningen, II. bandet. Bref 1606–1624. Red. Carl Gustaf Styffe. Stockholm 1896. 767. Lásd még Nagy, G.: „Med Betlehenn” i. m. 126–127.; *Daniel Riches*: Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture. Brandenburg–Swedish Relations in the Seventeenth Century. Leiden 2013. 92–93.

¹⁸ II. Gusztáv Adolf rezolúciója Siegmund von Götzen követségére (Stockholm, 1625. máj. 10[/20].). AOB I/3. 95. A hivatalos válasz fogalmazványát Axel Oxenstierna írta, de tartalmát nyilván a király is jóváhagyta.

¹⁹ Erre jó példát szolgáltatnak az erdélyi házassággal kapcsolatos bonyodalmak a lengyel udvarban. Lásd *Kármán G.*: Egy diplomáciai zsákutca i. m. 17–22.

²⁰ II. Gusztáv Adolf levele Axel Oxenstiernának (Bersohn, 1625. dec. 19[/29].). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Senare afdelningen, I. bandet. K. Gustaf II Adolfs bref och instruktioner. Red. Per Söndén. Stockholm 1888. (a továbbiakban: AOB II/1.) 295. Oxenstierna megállapítását lásd a 17. jegyzetben idézett levélben (AOB I/3. 8–9.). Brandenburg jelentőségét az Erdéllyel folytatott kommunikáció szempontjából kiemeli *Riches, D.*: Protestant Cosmopolitanism i. m. 94–95.

Az első követség

II. Gusztáv Adolf instrukcióit Bethlenhez küldött titkára, Philip Sadler számára 1626 februárjában, az észtországi Revalban (Tallinn) állították össze.²¹ Az előírások szerint a követnek még oda kellett volna érnie a Berlinben rendezett szimbolikus esküvő végére, és a menyasszonyt Magyarországra vivő menethez csatlakozva kellett volna elérnie az erdélyi fejedelemhez. Mivel Brandenburgi Katalin és kísérete már január 27-én elindult Kassa felé, Sadlernek esélye sem volt ilyen incognito használatára – mindazonáltal György Vilmostól kapott útlevelet, így nagyobb viszontagságok nélkül elérhette Erdélyt: Bethlen Gáborral a kassai esküvő után csaknem két hónappal, április 29-én, Székelyudvarhelyen sikerült találkoznia.²² A következő napokban lezajló két tárgyaláson mindkét fél részletesen bemutatta elképzeléseit. Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy II. Gusztáv Adolf követe az erdélyi fejedelmet Lengyelország megtámadására akarta rábírní. Érvelésében arra helyezte a hangsúlyt, hogy a Rzeczpospolita, mint a Katolikus Liga támogatója milyen veszélyt jelent a protestánsokra, köztük a magyarországiakra és erdélyiekre, és megpróbálta meggyőzni a fejedelmet, hogy közös háborújuk gyors eredményekkel járhatna. Bethlen Gábor a maga részéről kétségeit fejezte ki az utóbbival kapcsolatban, felhívva a figyelmet a II. Gusztáv Adolf által megtámadni kívánt poroszországi városok és kikötők erődítményeire, amelyek lassítani fogják a svéd előrenyomulást, miközben a gyorsan mozgó lengyel csapatok folyamatosan veszélyeztetnék a fejedelem utánpótlását. Általában véve is népszerűtlennek és indokolatlannak tartotta volna a hagyományos lengyel–magyar jó viszony megbontását az általa jelentéktelennek és nagybetegnek tartott III. Zsigmond miatt.²³

²¹ Az utazással kapcsolatos technikai kérdéseket, a tárgyalás elképzelt kereteit, illetve az alkalmazandó érvelést három külön feljegyzés tartalmazza, dátum azonban egyiken sincsen, a keletkezés helyét is csak az első tünteti fel, RA Diplomatica Turcica bihang Transylvanica (a továbbiakban: RA Transylvanica) vol. 1. nr. 2., nr. 3., illetve nr. 1. A legutóbbi megjelent nyomtatásban is, lásd Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Förre afdelningen, I. bandet. Historiska och politiska skrifter. Red. Carl Gustaf Styffe. Stockholm 1888. 525–528. Hasonlóképpen nincs dátum II. Gusztáv Adolf Bethlen Gábornak szóló levelén sem, RA Transylvanica vol. 1. nr. 5.

²² Philip Sadler jelentését (Frankfurt an der Oder, 1626. máj. 31. [jún. 10.]) lásd Nagy G.: Adalékok i. m. 383. A követség menetét a jelentés alapján részletesen ismerteti ugyanő, 376–380. Nagy Gábor a jelentés keltezésében olvasható „Francofurti”-t Frankfurt am Mainnal azonosítja, ám sokkal valószínűbb, hogy a királyához igyekező Sadler nem nyugat, hanem észak felé indult, és megbetegedvén a brandenburgi fennhatóság alatt álló Frankfurt an der Oderből foglalta össze küldetését. A berlini és kassai esküvők kronológiáját lásd Kármán G.: Egy diplomáciai zsákutca i. m. 14–16.

²³ A svéd érvelésről lásd a 21. jegyzetben idézett instrukciót (RA Transylvanica vol. 1. nr. 1.), illetve Sadler jelentését (22. jegyz.) Nagy G.: Adalékok i. m. 384–385. Bethlen Gábor reakciójáról lásd uo. 384., illetve a fejedelem deklarációját Sadler ajánlatára Szilágyi Sándor: A „Collectio Camerariana”-ból. Történelmi Tár [6.] (1883) 244–250.

Bethlen Gábor vonakodásán nem csodálkozhatunk, hiszen éppen néhány nappal a svéd követtel folytatott tárgyalások előtt állított ki egy megbízólevelet Matthias Quadtnak a fejedelemnek a hágai szövetségbe való felvételével kapcsolatos tárgyalásokra.²⁴ Az angol és dán király, valamint a németalföldi Egyesült Tartományok között 1625. december 9-én létrejött liga alapító okmánya tartalmazta a kitételt, hogy újabb hatalmak is csatlakozhatnak a Habsburg-ellenes összefogáshoz, név szerint említve Svédország királyát és Erdély fejedelmét.²⁵ A Sadlernek adott válaszban Bethlen számos alkalommal utalt arra, mennyire visszavethetné a közös ügyet (értsd: a németországit) egy másik háború megindítása. A fejedelem nagyívű koncepciót vázolt fel, amely szerint a svéd királynak Pomerániában, illetve Brandenburgban kellene partra szállnia, és Sziléziában egyesítenie csapatait Bethlenével, valamint a közben nyugat felől megérkező protestáns *condottiere*, Ernst Peter von Mansfeld csapataival. Eközben a cseh tartományok fellázadnának a Habsburg elnyomás ellen és a szászok csatlakozására is lehetne számítani. Lengyel inváziótól nem kellene tartani – így Bethlen –, mert a Rzeczpospolita hadai nem harcolnak határaikon kívül; de amúgy is rá lehetne beszélni a tatár kánt Podólia megtámadására, ami elvonná a Nemesi Köztársaság erejét. Végül Erdély fejedelme kijátszotta utolsó nagy ütőkártyáját is, az oszmán segítséget, amelyet a harmincéves háború kezdete óta oly sokszor láttak tőle potenciális szövetségesei. A nagyobb hatás elérése végett nemcsak a Gusztáv Adolf számára írott deklarációban ismertette a budai beglerbég lehetséges hozzájárulásait a közös üggyhöz, de még Sadler otléte alatt fogadta annak küldöttét is, Muharrem szolnoki béget, és a svéd követnek elmagyarázta, melyik pasát milyen irányból indítandó támadásra bízta.²⁶ Ehhez a nagyszabású, Szilézia után Ausztria, Csehország, majd Bajorország lerohanását is kilátásba helyező elképzeléshez képest II. Gusztáv Adolf követének a hágai szövetség céljaival kapcsolatos érvelése, amely szerint a Habsburgok legfontosabb szövetségének, a Lengyel–Litván Uniónak a kikapcsolása tulajdonképpen a németországi válság megoldásához is hozzájárul, meglehetősen erőtlennek hat.

Bethlen Gábor 1626. május 23-án állította ki deklarációját Philip Sadler követtségére, amely júliusra jutott el a svéd királyhoz, meglehetősen kalandos körülmények között. Quadtnak 1624-es követtségének lengyelországi foglyul ejtése

²⁴ Bethlen Gábor *plenipotentia*ja Matthias Quadtnak (Brassó, 1626. ápr. 18.). Lásd *Fraknói Vilmos*: Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király (1625–1628). Közlemények a koppenhágai kir. levéltárból. Történelmi Tár [4.] (1881) 111.

²⁵ *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. (Értekezések a történeti tudományok köréből, II/8.) Bp. 1873. 83.

²⁶ Sadler jelentését (22. jegyz.) lásd *Nagy G.*: Adalékok i. m. 386. A török kártya kijátszásáról Bethlen protestáns diplomáciájában lásd *Almási Gábor*: Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. 311–366.

tradíciót teremtett: a svéd–erdélyi érintkezést folyamatos balszerencse sújtotta a továbbiakban is. Sadler hazafelé megbetegedett és ahelyett, hogy személyesen számolhatott volna be II. Gusztáv Adolfnak, június elején Frankfurt an der Oderből küldött királyának hosszú jelentést. Még szerencse, hogy Bethlen Gábor a veszélyekkel számolva nem rá bízta levelét, hanem Kassáról egy kereskedő boroshordójába rejtve juttatta el a sziléziai Briegbe, ahonnan küldönce vitte tovább. Eredetileg ennek a futárnak az lett volna a feladata, hogy utolérje Sadlert és már biztonságos területen átadja neki a deklarációt. Valószínű, hogy a svéd követ megbetegedése miatt jutott a sziléziai származású heidelbergi alumnusnak, Heinrich Dreilingnek a megtiszteltetés, hogy végül ő adhatta át a fejedelem soraiban II. Gusztáv Adolfnak – hasonló, a körülmények által kikényszerített „követté avanszálásokban” a harmincéves háború erdélyi diplomáciájának története nem szűkölködik.²⁷

II. Gusztáv Adolf Dirschauban, a Visztula partján olvashatta Bethlen Gábor érvelését, ami már önmagában is jelzi, hogy Sadler követségének megindítása óta fontos fejlemények következtek be: a svéd király megkezdte újabb háborúját Lengyelország ellen, partra szállt Poroszországban, és hídfők biztosításával próbált magának minél kedvezőbb pozíciókat szerezni.²⁸ Lépése egyértelművé tette azt is, hogy a hágai szövetség hiába vár csatlakozására, így az erdélyi–svéd katonai együttműködés is a bizonytalan jövőbe tolódik. Ez persze nem akadályozta meg a királyt abban, hogy Dreilinggel egy hosszas iratot küldjön vissza, amelyben elmagyarázza Bethlennek, mennyire téved azzal kapcsolatban, hogy a lengyel háború a közjó (mármint a németországi háború) számára nem szolgál előnyökkel. Argumentációja mindazonáltal különösebben sok új elemet nem tartalmazott, kivéve a György Vilmost III. Zsigmondtól ért legújabb sérelmek felhánytorgatását – értve ez alatt a lengyelek erőteljes tiltakozását Katalin és Bethlen Gábor házassága miatt.²⁹ A király mindenesetre felvetette, hogy ha a fejedelem személyesen nem jöhet is segítségére, 5-6000 magyar lovast küldhetne Szilézián és Brandenburgon keresztül.

²⁷ A deklaráció Sziléziába juttatásának tervéről és Sadler megbetegedéséről lásd a svéd követ jelentését (22. jegyz.) *Nagy G.*: Adalékok i. m. 386. Azt, hogy az iratot Heinrich Dreiling adta át, a II. Gusztáv Adolf által kiállított *recedentialis*-ból tudjuk (Dirschau melletti tábor, 1626. júl. 14/[24]). RA Riksregistraturret (a továbbiakban: RR) vol. 156. fol. 23–25. A fenti értelmezés mellett szól, hogy nem ismerünk Dreiling számára Bethlen Gábor által kiállított megbízólevelet. A sziléziai nemes életrajzi adatainak rövid összefoglalását lásd *Kármán G.*: Külföldi követek i. m. 161–162.

²⁸ *Michael Roberts*: Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632. II. London–New York 1958. 321–332.; *Robert I. Frost*: The Northern Wars 1558–1721. Harlow 2000. 104–107.

²⁹ II. Gusztáv Adolf választát Bethlen Gábor deklarációjára (Dirschau, 1626. júl. 14/24.) lásd *Szilágyi Sándor*: Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez. Történelmi Tár [5.] (1882) 236–239. A lengyel tiltakozásról lásd *Kármán G.*: Egy diplomáciai zsákutca i. m. 21–22.

A svéd–erdélyi kommunikációt sújtó balszerencse Heinrich Dreilinget sem kerülte el: császári fogságba került. Ennek körülményeit nem ismerjük, Camerarius csak annyiról tájékoztatta Axel Oxenstiernát, hogy a sziléziai nemes Mansfeld hadait követve tartott Erdély felé, és Bécsben börtönözték be. Elfogásáról szeptember végén számolt be, szabadon eresztése egy november eleji levélben szerepel.³⁰ Természetesen a nála lévő dokumentumokat a császári adminisztráció is elolvasta – bár kétséges, mennyire volt releváns számukra az információ, hogy a svéd király megpróbálja az éppen ekkor Magyarországon már ellenük háborúzó erdélyi fejedelmet bevonni saját vállalkozásába; ahogy aligha lepett meg bárkit is az, hogy Bethlen nem mutatott erre sok hajlandóságot.³¹ Mindenesetre a követ elfogása, mint a nemzetközi jog nyilvánvaló megsértése (hiszen II. Gusztáv Adolf ekkoriban nem állt háborúban a császárral szemben) jól felhasználható érv volt 1630-ban, amikor a svéd királynak meg kellett indokolnia II. Ferdinánd megtámadását.³²

1626 nyarának elején úgy tűnik, Bethlen Gábor fontosnak tartotta a svéd kapcsolat életben tartását. Nyilvánvalóan uralkodója utasítását követte Matthias Quadt, amikor – a hágai szövetség tagjaival folytatott két egyeztetés között – Berlinből tudósította II. Gusztáv Adolfot Bethlen terveiről, a Mansfelddel és János Ernő szász-weimari herceggel nemsokára megvalósuló csapategyesítésről.³³ A svéd király szívesen egyeztetett volna személyesen is az erdélyi követtel, ám erre nem került sor – Gusztáv Adolf értelmezése szerint azért, mert a brandenburgiak megakadályozták odautazását.³⁴ Ez nem valószínű, legalábbis egy következő erdélyi szolgálatban álló diplomata, Hermann Beckmann számára semmi akadálya nem volt, hogy Berlinből meglátogassa a még mindig Dirschauban táborozó svéd királyt. Egyeztetéseikről nem sok mindent tudunk, II. Gusztáv Adolf ez alkalommal a fejedelemnek küldött levele csak megismétli, hogy várja Bethlen segélyét és gratulál Brandenburgi Katalin fejedelmi utóddá

³⁰ Ludwig Camerarius levelei Axel Oxenstiernának (Hága, 1626. szept. 15/25., okt. 1., okt. 27./nov. 6.). *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser* i. m. 443., 449., 474.

³¹ F. Hofmüller levele Johann Georg Puchnernek (Bécs, 1646. máj. 9.). Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs (a továbbiakban: HHStA), Ungarische Akten: Allgemeine Akten Fasc. 175. fol. 199.

³² Anna Maria Forssberg: Arguments of War. Norm and Information Systems in Sweden and France during the Thirty Years War. In: *Organizing History: Studies in Honour of Jan Glete*. Eds. Anna Maria Forssberg et al. Lund 2011. 151.

³³ Matthias Quadt levele II. Gusztáv Adolfnak (Berlin, 1626. jún. 15/[25]). RA Transylvanica vol. 1. nr. 5.

³⁴ Samuel von Winterfeld jelentése György Vilmosnak (Berlin, 1626. júl. 27./aug. 6.). Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin (a továbbiakban: GStA PK) I. Hauptabteilung Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten (a továbbiakban: ABA) nr. 9302. fol. 12v. A királlyal tárgyaló Winterfeld mindenesetre állította, hogy nem tud ilyesmiről.

választásához – Beckmann eredeti, brandenburgi küldetése pontosan ennek a hírül adása volt.³⁵

A svéd király érdeklődése még 1626–1627 telén is kitartott: azon kívül, hogy a fejedelemnek is hírül adta lánya, Krisztina születését, még két másik levelet is küldött neki, amelyben beszámolt lengyelországi háborúskodásának fejleményeiről és megismételte, mennyire hasznára válna a magyar lovasság segítsége. A Dreilingnek adott részletes választ kétszer is újraküldte, hogy egészen biztosan eljusson Bethlen Gáborhoz.³⁶ Nem tudjuk, a fejedelem bármelyiket megkapta-e, ugyanis amikor csaknem egy évvel később, 1627 szeptemberében újra felvette a kommunikáció fonalát, csak a Dreiling által hozott írásra hivatkozott. Levelében, amellet, hogy meglehetősen röviden összefoglalta a megelőző év politikai fejleményeit saját szempontjából, továbbra is kizárta a lengyelek elleni hadviselést.³⁷

A Bethlen Gábor külpolitikájával kapcsolatos források tömeges megsemmisülése miatt arról sajnos nehéz bármit is mondani, milyen alaposágú híreket kapott az erdélyi fejedelem a svéd királyról, de az ellenkező irányba a híráramlás meglehetősen jól dokumentálható. Ludwig Camerarius jelentéseinek jó része továbbra is kitért az Erdéllyel kapcsolatos hírekre, bár feltűnő, hogy a Mansfelddel és János Ernővel közös 1626 őszi hadviselésről szinte semmi információja nem volt – ennek megfelelően a hágai szövetségben érdekeltek részéről ezzel kapcsolatban joggal elvárható eufória is elmaradt. Valójában a sok bizonytalan hír után elsőként a háborúskodást lezáró – és Hágában csalódást keltő – békekötésről volt egyértelmű információja.³⁸ Sokkal megbízhatóbb hírekkel szolgálhatott Bethlennek a hágai szerződéshez való csatlakozásával kapcsolatos tárgyalásokról: Quadt hágai, majd londoni tartózkodásáról Axel Oxenstierna részben tőle, részben Pfalzi Frigyes londoni diplomatájától, Johann Joachim Rusdorftól kapott

³⁵ II. Gusztáv Adolf levele Bethlen Gábornak (Dirschau melletti tábor, 1626. aug. 29./szept. 8.]). RA RR vol. 156. fol. 98–99. Ez a követ nevét nem említi, de a következő levelében a svéd király már azt írja, Dreiling mellett Beckmanntól is értesült Bethlen céljairól (Liessau, 1626. okt. 20./30.]). RA RR vol. 156. fol. 193–194. Ugyancsak az azonosítás mellett szól az, hogy szeptember közepén egy adat szerint Beckmann a svéd királytól tért vissza Brandenburgba, lásd Adam von Schwarzenberg levele Friedrich Pruckmann-nak (Jägersburg, 1626. szept. 1/[11]). GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 136 f. vol. IV. fol. 31v–32r.

³⁶ II. Gusztáv Adolf levelei Bethlen Gábornak (Marienburg, 1626. nov. 24./dec. 4.]; Stockholm, 1626. dec. 8/[18].; Stockholm, 1626. dec. 24./1627. jan. 3.]) RA RR vol. 156. fol. 222–224.; 134–135.; 281–282.

³⁷ Bethlen Gábor levelét II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1627. szept. [nap megjelölése nélkül]) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 240–241.

³⁸ Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának (Hága, 1626. dec. 8/18.). *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser* i. m. 500–501. Nem egészen egy hónappal korábban még arról értekezett: még arra is esélyt lát, hogy Bethlen Lengyelországban egyesíti fegyvereit Gusztáv Adolfal; az oszmánok bevonásáról – ami 1626 őszén ténylegesen bekövetkezett – pedig csak annyit írhatott, hogy Bethlennek talán sikerülhet (Hága, 1626. nov. 15/25.). Uo. 486–487. A hadiesemények összefoglalását lásd *Nagy L.*: Bethlen Gábor i. m. 397–424.

kimerítő beszámolókat.³⁹ Ugyanakkor nem minden csatorna működött ilyen jól. Axel Oxenstierna egy 1626. novemberi levelében a Levin von dem Kneesebeck brandenburgi tanácsostól kapott információkra hivatkozva állított teljes valót-lanságokat, Bethlen seregeit Morvaországba, Mansfeldét Bajorországba, az oszmán csapatokat pedig – az egyiptomi vezír (!) vezetése alatt – Bécs határaiba vizionálva.⁴⁰ Ez azt a más forrásokból is egyértelmű, bár igencsak meglepő következtetést támasztja alá, hogy Katalin Erdélybe kerülése ellenére Brandenburg kapcsolata a fejedelemséggel nem lett különösebben szoros.⁴¹

1626 decemberében mindezek mellé újabb Erdéllyel kapcsolatos információforrás tűnt fel a svéd diplomácia horizontján, aki a későbbiekben a tárgyalásokban is kiemelt szerephez jutott: Cornelis Haga, a németalföldi Egyesült Tartományok konstantinápolyi követe. A holland követség 1612-es alapítása óta Haga egyik legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy diplomáciai segítséget nyújtson a Habsburg-ellenes hatalmaknak (ezen belül is elsősorban a protestánsoknak) és előmozdítsa szövetkezésüket. Már korábban is előfordult, hogy Camerarius a konstantinápolyi követ leveleiben olvasottakat továbbította – Haga levelezésben állt Pfalzi Frigyessel, de az is lehet, hogy a holland adminisztráció bepillantást biztosított a száműzött választófejedelem embereinek a nekik írott jelentésekbe.⁴² 1626 augusztusában azonban az ekkorra már svéd szolgálatba állt és hágai rezidensként funkcionáló Camerarius közvetlenül is felvette a kapcsolatot a holland diplomatával, közvetítve neki II. Gusztáv Adolf üdvözlét – ami egy több mint egy évtizeden keresztül folytatódó levelezés nyitányát jelentette.⁴³ Haga pedig, aki rendszeres kapcsolatban állt Bethlen

³⁹ Ludwig Camerarius levelei Oxenstiernának (Hága, 1626. aug. 16/26., illetve dec. 16/26.). Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 430–431., 503–505.; Johann Joachim Rusdorf levelei Axel Oxenstiernának (London, 1626. okt. 2/12., dec. 9/19.). *Memoires et negociations secretes de Mr. de Rusdorf conseiller d'etat de S.M. Frederich V. Roi de Boheme, Electeur Palatin, pour servir a l'histoire de la guerre de trente ans. I–II.* Ed. Ernst Wilhelm Cuhn. Leipzig 1789. II. 251–252., 305–307.

⁴⁰ Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1626. nov. 18/[28]). AOB I/3. 407.

⁴¹ Részletes kifejtését lásd *Kármán G.*: Egy diplomáciai zsákutca i. m. 31–34.

⁴² Lásd például Ludwig Camerarius levelét Axel Oxenstiernának (Hága, 1626. jún. 8/18.). Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 382. Haga Habsburg-ellenes diplomáciai tevékenységéről az 1620-as években lásd *Alexander H. de Groot*: *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610–1630.* Leiden–Istanbul 1978. 162–181.; *Hans van der Sloot – Ingrid van der Vlis*: *Cornelis Haga 1578–1654. Diplomaat en pionier in Istanbul.* Amsterdam 2012. 137–158. Haga Pfalzi Frigyessel küldött leveleiből – amelyek a kutatás számára gyakorlatilag ismeretlenek – számos fennmaradt, jelenlegi lelőhelyük Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München (a továbbiakban: BHStA) Kasten Blau 122/3c.

⁴³ Cornelis Haga levele Ludwig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1626. dec. 12.). BSB Clm 10369. nr. 275. A sors iróniája, hogy az ellenérdekelte hatalmak hamarabb értesültek a kapcsolat felvételéről, mint a svéd adminisztráció, mivel a Stockholmba továbbküldött levelet egy tengeri csata alkalmával elfoglalt svéd hajón megtalálták és nyomtatásban is megjelentették. Ludovici Camerarii I. C. aliorumque epistolae nuper post pugnam maritimam in Suedica navi captae a victore Polono. S. l. 1627.

Gáborral, sokkal részletesebb és megbízhatóbb információkat tudott nyújtani a fejedelem terveiről, mint a svéd diplomácia bármelyik korábbi levelezője – természetesen azzal a hátránnyal, hogy több hónapba telt, amíg a levelek elértek Hollandiába, és onnan még további időbe, amíg Axel Oxenstierna kezébe kerültek.⁴⁴ A megbízható információkat szolgáltató kapcsolatok mellett persze számos olyan csatorna is működött, amelyen a svéd adminisztráció álhíreket kapott Bethlen Gáborról: 1628 tavaszán például Axel Oxenstierna úgy tudta, a fejedelem a Lengyelország ellen induló oszmán csapatok parancsnoka lett, de más svéd tisztségviselőktől is ismerünk olyan levelet, amely jelentősegteljesen közli a hírt, miszerint Erdély ura Konstantinápolyba utazott.⁴⁵ Pedig ekkorra már megérkezett a svéd kancellárhoz a személy, akinek minden korábinál részletesebb információi voltak Bethlen Gáborról: Paul Strassburg.

Paul Strassburg svéd szolgálatba lép

A nürnbergi származású, harmincadik életévében járó, eredetileg katonai pályán mozgó és kapitányi rangot viselő Paul Strassburg 1625 júliusában érkezett meg Erdélybe Pfalzi Frigyes képviselőjében. Útja Londonban indult, ahol a száműzött választófejedelem diplomatája, Johann Joachim Rusdorf látta el jó tanácsokkal, majd – feltehetőleg azután, hogy Hágában Frigyesel is megbeszéléseket folytatott – Velencében a Fehérhegy utáni emigráció újabb fontos figurájával, a korábban Bethlen udvarában tartózkodó Heinrich Matthias von Thurnnal is egyeztetett, mielőtt Spalatón és Belgrádon keresztül a fejedelemségbe utazott.⁴⁶ A következő két évben Strassburg fontos szereplőjévé vált Bethlen Gábor udvarának: nemcsak Pfalzi Frigyes diplomatájaként működött, de a fejedelem bizalmi feladatokkal is ellátta, időnként titkáráként foglalkoztatta – ő fogalmazta például a Philip Sadlernek adott választ. Nem ez volt azonban az egyetlen momentum,

⁴⁴ Camerarius időnként teljes terjedelmükben, időnként csak kivonatban küldte tovább Haga leveleit, lásd például a kötet végén található másolatokat RA Diplomatica Hollandica vol. 7.

⁴⁵ Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1628. ápr. 24. [máj. 4.]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förre afdelningen, IV. bandet. Bref 1628–1629. Red. Samuel Clason – Herman Brulin. Stockholm 1900. (a továbbiakban: AOB I/4.) 140–141.; Carl Carlsson Gyldenheim levele Axel Oxenstiernának (Danzig, 1628. máj. 10 [20.]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Senare afdelningen, X. bandet. 1. Carl Carlsson Gyldenhielms bref; 2. Johan Skyttes bref; 3. Pfalzgräfen Johan Casimirs bref, bihang. Red. Per Sondén. Stockholm 1900. 111–112.

⁴⁶ Strassburgnak a kiadott források alapján összeállított életrajzát lásd *Magnus Mörner*: Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Südost-Forschungen 15. (1956) 327–363. Erdélyi megérkezéséről írt levelét Heinrich Matthias von Thurnnak (Gyulafehérvár, 1625. aug. 25.) lásd *Szilágyi S.*: A „Collectio Camerariana”-ból i. m. 225. Rusdorffal fenntartott kapcsolatára lásd Frigyes angliai követének hozzá írott leveleit. *P. Vásárhelyi Judit*: Johann Joachim von Rusdorf válogatott levelei. Lymbus: Művelődéstörténeti Tár 3. (1991) 152–169.

amelyben összeköttetésbe került a svéd diplomáciával: Bethlen Gábor útkeresését részletesen dokumentáló erdélyi jelentését ugyanis Camerarius továbbította Axel Oxenstiernának.⁴⁷

A német diplomata 1627 szeptemberének végén hagyta el Erdélyt és indult útnak észak felé. Október végén már Königsbergben volt, ahová György Vilmos az ismétlődő hadvonulások elől menekülve áthelyezte székhelyét. Itt adta át a választófejedelemnek hűga üzenetét. A poroszországi Pillau kikötőjében még éppen sikerült találkoznia a Svédország felé hajóra szálló II. Gusztáv Adolfal, december elején pedig már Axel Oxenstiernát kereste fel az előző évben a svédek által megszállt és a kancellár állandó tartózkodási helyévé váló Elbingben.⁴⁸ Bethlen Gábortól kapott megbízatásának tartalmáról keveset tudunk, de abból nem úgy tűnik, mintha a fejedelem újra fel akarta volna venni a tárgyalások fonalát. Korábban már említett levelében csak megismételte az előző évben már előadott érveket egy lengyelországi hadjárattal szemben. Hasonlóképpen nem kecsegtettek sok jóval Keresztély Vilmos brandenburgi örgrófnak, Magdeburg adminisztrátorának ugyancsak Strassburg által Poroszországba vitt sorai sem. A Bethlennél a dán király követeként tartózkodó arisztokrata – nem mellesleg Brandenburgi Katalin nagybátyja – szintén csak arról számolhatott be, hogy Erdély fejedelme az előző évben megkötötte a békét, de ez nem akadályozta meg abban az örgróft, hogy II. Gusztáv Adolfot lendületes prózával németországi beavatkozásra sarkallja.⁴⁹

A követküldés egyetlen motivációját nem Bethlennél, hanem Brandenburgi Katalinnál találjuk. Az immáron a Porta által is uralkodói utódnak elismert fejedelemszönyv ugyanis úgy érezte, politikai tanácsra van szüksége az

⁴⁷ Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának (Hága, 1625. okt. 20/30.). Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 321. Strassburg titkári szolgálatairól írt levelét Heinrich Matthias von Thurnnak ([1626 nyár]) lásd Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerk. Óváry Lipót. Bp. 1886. 209.; Sadler jelentését (22. jegyz.) lásd Nagy G.: Adalékok i. m. 385. Bethlentől fizetést is kapott, lásd a fejedelem neki szóló levelét (Székelyudvarhely, 1627. júl. 7.) Uppsala Universitetsbibliotek (a továbbiakban: UUB) 338c fol. 8r.

⁴⁸ György Vilmos levele a kancellárhoz és tanácsosaihoz (Königsberg, 1627. okt. 20/30.), illetve egy másik levelének utószava (Schoeben, 1627. okt. 24./nov. 3.) GStA PK Brandenburgisch-Preussisches Hausarchiv (a továbbiakban: BPH) Rep. 33. W nr. 80. fol. 9r és 28r; Axel Oxenstierna levele Hans Muncknek (Elbing, 1627. nov. 29./dec. 9.). AOB I/3. 715. A választófejedelem Königsbergbe költözéséről lásd *Johannes Heinrich Gebauer*: Kurbrandenburg in der Krise des Jahres 1627. Halle 1896.

⁴⁹ Keresztély Vilmos levele II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1627. szept. 25.). RA Germanica vol. 1208; Bethlen Gábor levelét II. Gusztáv Adolfnak (37. jegyz.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 240–241. A Keresztély Vilmos követségére adott, elutasító hangvételű erdélyi rezolúció kiadását lásd Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Szerk. Gindely Antal. Bp. 1890. 472–473.

erdélyi közéletben elfoglalt pozíciója erősítéséhez.⁵⁰ Nem csodálkozhatunk, ha a svéd államvezetés is erre reflektált: II. Gusztáv Adolf decemberben, immáron Stockholmból azt ajánlotta kancellárjának, hogy Strassburgot bízják meg azzal, legyen svéd rezidens Gyulafehérváron, de egyetlen konkrét feladatként Brandenburgi Katalin segítségét jelölte meg. Ez került be végül a meglepően sok idő elteltével, egy fél évvel később elkészülő megbízólevélbe is.⁵¹ Nem tudjuk, készült-e részletes instrukció, a fennmaradt iratokban a kancellár egyetlen Erdéllyel kapcsolatos témában fejtette ki álláspontját: felvetette Strassburgnak, hogy Bethlen Gábort meg kellene győzni egy közös rézmonopólium kialakításának előnyeiről. Oxenstierna felvázolta a lehetőséget, hogy mivel az európai réztermelés nagy része Svédország és Erdély uralkodóinak kezében van, ha ők összefognának, tetszőleges árat kérhetnének érte. Tervének kifejtésekor a svéd kancellár nem fogta vissza magát, víziója szerint ugyanis a réz ára felülmúlhatná az ezüstét (amelynek piacát a főellenség spanyolok dominálták), a katonaság fizetésére és a kereskedelem bonyolítására is alkalmas fizetőeszköz, sőt akár luxustermék is válhatna belőle.⁵² Az elgondolás nagy karriert futott be a magyar historiográfiában, mint a magyarországi és erdélyi réz hírnevének bizonyítéka. Könnyen előfordulhat azonban az is, hogy Oxenstierna csak Strassburgtól hallott a Bethlen uralma alatti területek értermeléséről, és ez indította meg a gazdasági kérdések iránt mindig is nagy affinitást mutató arisztokrata fantáziáját. A svéd kancellár ekkor már évek óta próbálta a kereskedelem monopolizálásával és a svédországi termelés piacra dobásának visszatartásával feljebb nyomni a réz árát, amely miatt igen érzékenyen reagált minden lehetséges alternatív forrás feltűnésére. Mindenesetre a rézpénzzel kapcsolatos álmodozásában nem nehéz felismerni annak nyomait, mennyi problémát okozott a megelőző években a svéd államvezetés kísérlete annak tényleges bevezetésére.⁵³

⁵⁰ Erre György Vilmos novemberi levelének utószava is tesz utalást (48. jegyz.). GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 80. fol. 28r, de Keresztély Vilmos különösen részletesen kifejti (49. jegyz.) Okmánytár i. m. 472–473.

⁵¹ II. Gusztáv Adolf levele Axel Oxenstiernának (Stockholm, 1627. dec. 8[/18]). AOB II/1. 374–375.; királyi kinevezés (*Bestallung*) Paul Strassburg részére (Dirschau, 1628. júl. 16[/26]). RA RR vol. 161. fol. 162v–163r. Nem tudjuk, Strassburg hol tartózkodott időközben, Axel Oxenstierna áprilisban említi, hogy néhány nappal korábban ismét meglátogatta, ezek szerint nem volt folyamatosan a kancellár mellett. Lásd Oxenstierna levelét II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1628. ápr. 24. [/máj. 4.]). AOB I/4. 137.

⁵² Axel Oxenstierna levelét Paul Strassburgnak (Elbing, 1628. júl. 26. [/aug. 5.]) lásd Szilágyi S.: Oklevelek i. m. 241–242.

⁵³ Roberts, M.: Gustavus Adolphus i. m. II. 95–100.; Nordlund, R.: Krig på avveckling i. m. 37–38. Vö. R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. 2013. 64–65.; Gunnar Hering egy rész gondolatértésénél révén feltételezi, hogy a rézmonopóliummal kapcsolatos elképzelések Bethlen lengyelországi beavatkozásának pénzügyi hátterét biztosították volna, azonban erre a forrásban semmi sem utal, és éppen ebből az időszakból nem is tudunk róla, hogy svéd

Erdélybe való visszaérkezésétől kezdve – ami 1628 szeptemberében történt meg – Paul Strassburg valódi rezidensként szolgált, rendszeres jelentéseket küldött Axel Oxenstiernának a Bethlen Gábor udvarában tapasztalt fejleményekről. Noha Brandenburgi Katalin lelkes hangvételű levélben adott hangot örömeinek, amiért Strassburg segítségére lesz majd, a levelekben az ő ügye került elő legkevesebb alkalommal: a diplomata csak annyit jelzett, hogy a fejedelemszony érdekében nagy körültekintéssel és ravaszsággal kell eljárni, ami sok időt vesz igénybe.⁵⁴ 1629 februárjában tűnik fel először Strassburg egyik levelében a fordulat, amely a későbbi években számtalanszor visszatér majd, miszerint Katalin ügyét elő fogja segíteni, hacsak a fejedelemszony maga nem lesz akadály a saját boldogságának.⁵⁵

Márpedig Brandenburgi Katalin figyelemre méltó adottsága arra, hogy önön sorsának rontója legyen, csaknem ahhoz vezetett, hogy Paul Strassburgnak bukott diplomataként kelljen elhagynia Erdélyt. 1629 júliusában a fejedelemszony dúlt kedélyű levélben panaszolta fel sógorának, a svéd királynak, hogy diplomatája nem tartja magát az instrukciójához, amely szerint őt kellene támogatnia, helyette ravasz és alávaló módon rossz hírért kelti az ország előtt, és még férje előtt is gyanúba keveri.⁵⁶ A szangvinikus alkatú II. Gusztáv Adolf felháborodottan utasította kancellárját a rezidens visszahívására, de mint később kiderült, Strassburg akkor már több mint egy hónapja úton volt Riga felé. Ráadásul előbb-utóbb befutott Katalin újabb levele is, amelyben töredelmesen elismerte, hogy a diplomata szolgálataival szemben valójában semmilyen kifogása nem lehetett, csak a svéd király másik követe, Volmar Farensbach tévesztette meg álnok módon.⁵⁷ Így semmi akadály nem maradt annak, hogy Strassburg a későbbiekben újra megbízást kapjon egy erdélyi utazásra.

oldalról az intervenciót tovább szorgalmazták volna. Vö. Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638. Wiesbaden 1968. 212.

⁵⁴ Brandenburgi Katalin levelét Paul Strassburgnak (Szatmár, 1628. szept. 16.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 243.; Paul Strassburg levelét Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1628. okt. 18.) lásd *Carl Wibling*: Magyarország történetét érdeklő okiratok a svédországi levéltárakból. Történelmi Tár [15.] (1892) 448., 451. Ebben említi három korábbi, Magyarországról küldött levelét is, amelyek azonban sajnos elvesztek.

⁵⁵ Paul Strassburg levelét Axel Oxenstiernának (Nagysink, 1629. febr. 17/27.) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 452.

⁵⁶ Brandenburgi Katalin levele II. Gusztáv Adolfnak ([H. n.], 1629. júl. [nap nélkül]). Linköpings Stadtbibliotek H 73 p. 108.

⁵⁷ II. Gusztáv Adolf levele Axel Oxenstiernának (Uppsala, 1629. nov. 25./[dec. 5.]). AOB II/1. 536.; Paul Strassburg levelét II. Gusztáv Adolfnak (Uppsala, 1630. jan. 16/[26.]) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 265.; Brandenburgi Katalin levelét II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1629. szept. 6.) lásd uo. 261–262.

Bethlen Gábor lengyelországi tervei

Amikor Paul Strassburg 1628 októberében Erdélybe érkezett, a fejedelmet egészen más hangulatban találta, mint amikor egy évvel korábban Svédország felé útnak indult – legalábbis a lengyelországi állapotokkal kapcsolatos érdeklődését illetően. Bethlen Gábor elmesélte a követnek, hogy III. Zsigmond nemsokára meghal, és a Lengyel–Litván Uniót káosz fenyegeti. Moszkvából is érkezett egy követség, amelynek vezetője, Thomas Uron lengyelelles szövetséget ajánlott a Portának és tárgyalási ajánlattal kereste meg az erdélyi követeket is. A fejedelem hosszasan ismertette a tatárok mozgósításának lehetőségét is, majd kifejtette, senki alkalmasabbat nem ismerne arra, hogy a lengyel trónra kerüljön, mint II. Gusztáv Adolf. Strassburg azt is megírta a kancellárnak, hogy a fejedelem szemlátomást komolyan beszél, mert nagy szervezkedésbe kezdett, Bécsbe és Varsóba elküldte kémeit, Krakkóba pedig egy bizalmi emberét.⁵⁸

Mint oly sokszor, Bethlen Gábor ezúttal is politikusként viselkedett, így sok valós információt megosztott a svéd rezidenssel, de néhány alapvető tényt elhallgatott előle, míg másokat kimondottan torzítva közölt. 1628 nyarán konstantinápolyi rezidens követét (úgynevezett kapitiháját), Harasztosi Balázst valóban felkereste Thómasz Kantakuzénosz (a svéd követnél olvasható verzió valószínűleg az erdélyiektől hallott „Thómasz uram” torzult alakja), aki valóban a Moszkvából érkezett követség tagja volt, bár – mint az a későbbiekben kiderült – csak tolmácsi rangban.⁵⁹ Mindenesetre a befolyásos görög, a Bizánci Birodalom dinasztíájának kései leszármazottja ekkoriban már több éve tartózkodott felváltva Konstantinápolyban és Moszkvában. 1621-ben a szultán követeként érkezett a cárhoz (ami meglehetősen szokatlan megoldás volt, hiszen ekkoriban az oszmán diplomácia általában már csak muszlim követek útján tárgyalt) és Kürillosz Lukarisz konstantinápolyi egyetemes pátriárka üzenetét is hozta, amely lengyelelles összefogásra buzdított. A kezdeményezésnek akkor nem lett eredménye, de a pátriárka a továbbiakban is próbálta életben tartani az ügyet, és ebben segítséget kapott a protestáns

⁵⁸ Paul Strassburg levelét Axel Oxenstiernának (54. jegyz.) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 448–451.

⁵⁹ Bethlen Gábor instrukcióját Tholdalagi Mihálynak ([Fogarasz, 1628. okt. 21.]) lásd Török-magyar kori állam-okmánytár II. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest 1868. (a továbbiakban: TMÁO II.) 91–92.; Thómasz valódi rangjáról tesz említést Tholdalagi Mihály jelentése Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1628. nov. 27.), lásd Erdélyi történelmi adatok. I. Szerk. Mikó Imre. Kolozsvár 1855. (a továbbiakban: ETA I.) 254. A tárgyalásokról lásd még *Kemény János*: Önéletírása. In: Kemény János. Önéletírása és válogatott levelei. Szerk. V. Windisch Éva. Bp. 1959. 143.

hatalmak portai képviselőitől, elsősorban Cornelis Hagától.⁶⁰ A Bethlen által Strassburgnak kifejtett meglátások a nemzetközi helyzettel kapcsolatban tehát teljes mértékben valós helyzetértékelésen alapultak.

Ahol Bethlen Gábor nem volt egészen őszinte, az a II. Gusztáv Adolf trónra kerülésének támogatásával kapcsolatos megjegyzése volt, annak ellenére, hogy ezt a későbbiekben megismételte a svéd követtel folytatott megbeszélései során, sőt még egy kálvinista lengyel nemesnek, Samuel Światopełk Bolestraszyckinek írott levelét is átadta neki, amelyben igen meleg hangon ajánlotta a svéd királynak III. Zsigmond utódjaként.⁶¹ Konstantinápolyba küldött követe, Tholdalagi Mihály feladatául ezzel szemben azt tűzte ki, hogy puhatolja ki a Portán, vajon mit szólnának ahhoz, ha elfogadná számos lengyel főúr ajánlkozását és maga ülne a trónra.⁶² Noha a követ levelei erről az útvjáról szokatlanul nagy mennyiségben maradtak fenn, a lengyel királyság ügye egyetlen egyszer sem kerül elő bennük – valószínű, hogy Tholdalagi nem találta alkalmasnak a portai állapotokat a kérdés felhozatalára.⁶³ Annyit biztosan tudunk azonban, hogy Bethlent – akármit is mondott Strassburgnak – foglalkoztatta a lehetőség.

Axel Oxenstierna mindenestre sejtette, hogy Erdély fejedelme nem feltétlenül a svéd király trónigényét akarja támogatni. Strassburg jelentésére írt válaszában megbízta a diplomatát, hogy mindenképpen értesítse arról, ha megtudja, Bethlen tervei szerint II. Gusztáv Adolfnak vagy saját magának kellene Lengyelország következő királyának lennie.⁶⁴ Oxenstiernának 1629 januárjában elméletileg lett volna egy ragyogó lehetősége, hogy több információt nyerjen az erdélyi fejedelem terveiről, a Strassburg levelét hozó Boncziday Márton ugyanis személyes konzultációra kért lehetőséget a svéd kancellártól. A magyar követ nem svéd

⁶⁰ Hering, G.: Ökumenisches Patriarchat i. m. 30–59.; Vasileos Tsakiris: Cyril Loukaris' Grand Anti-Polish Plan and the Dutch-English Policy in Eastern Europe. In: Trame controluce: Il patriarca 'protestante' Cirillo Loukaris/Backlighting Plots. The 'Protestant' Patriarch Cyril Loukaris. Ed. Viviana Nosilia – Marco Prandoni. Firenze 2015. 45–65.

⁶¹ Bethlen Gábor levele Samuel Światopełk Bolestraszyckinek (Gyulafehérvár, 1629. jan. 19.). RA Transylvanica vol. 1. nr. 11. A dolog szépséghibája, hogy Bolestraszycki ekkoriban nem Lengyelországban lakott, Strassburg egy későbbi levele szerint az ő rábeszélésére tért vissza oda, hogy a svéd király ügyét előmozdíthassa. Strassburg jelentését II. Gusztáv Adolfnak (Uppsala, 1630. jan. 16./26.) lásd Szilágyi S.: Oklevelek i. m. 265.; Bolestraszyckiről lásd Urszula Augustyniak: Non de fide, sed de securitate pacis. Faith and Politics in the Views of Protestants in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 1631–32. Odrodzenie i Reformacja w Polsce: Special Issue 1 (2013) 232.

⁶² Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak (59. jegyz.). TMÁO II. 91.

⁶³ Az öt kiadott levélen kívül lásd Gergely Samu: Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez. Történelmi Tár [6.] (1883) 623–624.; ETA I. 248–258.; Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești IX. Acte și scrisori (1614–1636). Publ. Andrei Veress. București 1937. 284–286. – még kettő megtalálható kéziratban is: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 1955 Bethlen család levéltára: Családtagok iratai 17. cs. 55. t.

⁶⁴ Axel Oxenstierna levelét Paul Strassburgnak (Elbing, 1629. jan. 24./febr. 3.) lásd Szilágyi S.: Oklevelek i. m. 254.

felségterületre érkezett: Brandenburgi Katalin udvartartásával kapcsolatos ügyekben a königsbergi választófejedelmi udvart kereste fel, onnan írt Oxenstiernának, aki egy titkárát, Johannes Nicodemit küldte titokban hozzá.⁶⁵ A kancellár abban reménykedett, hogy Boncziday révén sok mindent megtudhat nemcsak az erdélyi fejedelem szándékairól, a császárral és a lengyelekkel fenntartott viszonyáról, hanem az oszmán és tatár politika fejleményeiről is – ám csalódnia kellett. Nicodemi meglehetősen frusztrált hangú jelentésében arról számolhatott be, hogy a Bonczidayval folytatott háromnapos beszélgetések vajmi kevés konkrét információval szolgáltak, valójában Strassburg jelentéséből sokkal többet lehetett megtudni Bethlen szándékairól. A magyar követ mindössze egy hosszú listát tudott közölni azokról a lengyel főurakról, akikhez a fejedelem levelét kellett volna eljuttatnia, ám mivel Varsóban feltartóztatták, inkább elásta az ezeket tartalmazó tarisznyát.⁶⁶

Nicodemi úgy foglalta össze tapasztalatait, hogy Boncziday velőtlen mondanóját hallgatva annak kapzsi, fennhéjázó magatartásával és erősen hiányos latitudásával szembesülve kétségek támadtak benne, vajon tényleg Bethlen szándéka volt-e, hogy ezen követ útján tárgyaljon. Nagyon valószínű, hogy aggálya indokolt volt: nem tudunk róla, hogy a magyar kurír bármilyen megbízólevéllel rendelkezett volna Erdély fejedelmétől, a kancellárnak küldött bejelentkező levelében is csak a brandenburgi választófejedelemtől intézendő ügyeit említi. Bethlen embereként csak Strassburg általa hozott levelének utószava azonosította. Áruklódó az is, hogy Oxenstierna csak a svéd rezidensnek küldött válaszlevelet Bonczidayval, a fejedelemnek nem írt.⁶⁷ Elképzelhető tehát, hogy az eredetileg csak levelek átadásával megbízott Boncziday nem Bethlen Gábor utasítására, hanem saját szakállára kezdett „tárgyalásokba” a svédekkel, ha már Strassburg

⁶⁵ Boncziday Márton levelét Axel Oxenstiernának (Königsberg, 1629. jan. 29.), illetve Oxenstierna válaszát (Elbing, 1629. jan. 24./febr. 3.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 243–244., illetve 245. „Nicodémusz János” erdélyi követ levele tehát, amelyről *Gebei Sándor* több tanulmányában olvashatunk, valójában az Oxenstierna által küldött svéd titkár beszámolója. Vö. Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged 2007. 90.; Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulójára rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár 2014. 61.

⁶⁶ Johannes Nicodemi jelentését Axel Oxenstiernának (Elbing, 1629. febr. 4./14.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 249–253. Vö. Axel Oxenstierna instrukciójával (Elbing, 1629. jan. 28./febr. 7.) uo. 246–247. A lista kritikus elemzését adja, kimutatva, hogy nagy részükkel kapcsolatban igen valószínűtlen, hogy Bethlen támogatói lettek volna. Lásd *Gebei S.*: Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita i. m. Valóban, ha Boncziday csak annyit tudott, hogy ezeknek a főuraknak Bethlen levelet írt, annak vajmi csekély volt az információértéke, hiszen a levélküldés pusztá ténye – a tartalom ismerete nélkül – a kapcsolat keresésének vagy akár egy korábbi konfliktus kezelésének legelső fázisát is jelenthette.

⁶⁷ Mivel erdélyi követek számos alkalommal estek fogságba, az 1620-as években nem volt szokatlan, hogy a fejedelem által nekik adott *credentialis* levél nem tartalmazta a nevüket, követként való azonosításukhoz azonban valamiféle fejedelmi megbízólevélre mindenképpen szükség volt. Lásd *Kármán G.*: Külföldi diplomaták i. m. 174.

levelének eljuttatása miatt úgylis fel kellett vennie a kapcsolatot a Königsberghez közel fekvő Elbingben tartózkodó Oxenstiernával – és ebben feltehetőleg az elérhető anyagi előnyök reménye motiválta.⁶⁸

Úgy tűnik, az ambiciózus kurír abszurd eljárása nem hagyott mély nyomot a svéd–erdélyi kapcsolatokban. Igaz, ekkor már úton volt Gyulafehérvár felé II. Gusztáv Adolf különleges követe, akitől a poroszországi háborújának utolsó nagy nekirugaszkodását tervező király a konkrét együttműködés megindítását remélte. Erre a célra nem mást választott, mint Volmar Farensbachot. A kurlandi kalandor, akivel legutóbb mint Bethlen tisztjével és tanácsadójával találkoztunk, fordulatokban gazdag néhány évet tudott maga mögött. A fejedelem udvarának elhagyása után brandenburgi, dán, majd svéd fogságban sínylődött, és amikor innen – állítólag Bethlen közbenjárására – szabadon engedték, a császári seregben, Wallenstein mellett vállalt szolgálatot, ahol számos botrány fűződött a nevéhez. 1628 második felében aztán újra jelentkezett a svédeknek, akiknek elmagyarázta, hogy ha a császári seregben maradt volna, a Stralsund felmentésére siető II. Gusztáv Adolf ellen is harcolnia kellett volna, márpedig ezt lelkiismerete nem engedte, így inkább a svéd király szolgálatára ajánlotta magát. Noha megbízhatósága erősen kétséges volt, Farensbach alkalmazása haszonnal is kecsegtetett, hiszen Európa keleti felében számos kapcsolattal rendelkezett. II. Gusztáv Adolf először egy kozák–tatár küldetést akart rábízni, végül úgy döntött, a korábban erdélyi szolgálatban álló kurlandi nemes révén tesz újabb kísérletet Bethlen Gábor meggyőzésére, hogy küldjön segédcsapatokat Lengyelországba.⁶⁹

Ha Farensbach és Bethlen korábbi kapcsolata ígéretesnek is tűnhetett a küldetés sikere szempontjából, a követ személye a kapcsolatfelvétel gyorsaságát semmiképpen nem segítette elő, hiszen a nemzetközi kalandort számos helyen ismerték és tevékenységét figyelemmel követték. Éppen ezért nem utazhatott keresztül sem Lengyelországon, sem a Német-római Birodalom keleti részén, hanem fél Európát megkerülve – Párizs, Mantova, Velence, Spalato és Belgrád érintésével – jutott el Erdélybe 1629 májusában.⁷⁰ Érkezése így sem maradt azonban észrevétlen: szinte komikus, hogy noha Bethlen udvarában ekkor már csaknem egy éve tartózkodott egy svéd rezidens, a fejedelemnek – Esterházy Miklós nádor vádjaira

⁶⁸ Boncziday Márton mindkét levele foglalkozik az Oxenstiernától remélt-kapott összegekkel, ahogy Strassburg ajánló soraiban is kéri a kancellárt, adjon neki valamennyi pénzt. Erről tudósítanak Boncziday levelei Oxenstiernának (65. jegyz., illetve Königsberg, 1629. febr. 9.), lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 243., valamint RA Oxenstiernasamlingen E 570; Strassburg levelét Oxenstiernának (54. jegyz.) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 451.

⁶⁹ Farensbach karrierjének fordulatairól lásd *Nils Ahnlund*: Krigare, diplomat och statsfänge. Personhistorisk tidskrift 19. (1917) 84–98.

⁷⁰ Volmar Farensbach levelét II. Gusztáv Adolfnak (Szászsebes, 1629. jún. 8.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 256–258.

reagálva – külön követséggel kellett magyarázkodnia Bécsben Farensbach érkezése miatt, kijelentve, hogy II. Gusztáv Adolf követe nem az ő kérésére kereste fel, és hogy tárgyalásaik nem veszélyeztetik a császárral fennálló békét.⁷¹

A kurlandi nemes személye azonban nemcsak a diplomácia titkossága szempontjából bizonyult rossz választásnak. Jelentéséből nyilvánvaló, hogy Farensbach Bethlen Gábor bizalmát sem élvezte. Noha II. Gusztáv Adolf instrukcióját nem ismerjük, Axel Oxenstierna Strassburgnak küldött levelében említi, hogy Farensbach feladata egy néhányezer fős magyar segédcsapat beszerzése, illetve a tatárok lengyelelles mozgósításának megszervezése lett volna.⁷² Meglehetősen barátságtalanul hangzó válaszában a fejedelem évekkal azelőtt, Dreiling követése révén a svéd királyhoz eljuttatott döntésére utalt vissza, megemlítve azt is, hogy II. Gusztáv Adolf részéről az ügy azóta is ólomlábakon haladt előre (ami figyelembe véve aényt, hogy ő nem válaszolt a király sorozatos megkeresésére, igencsak méltánytalan vád volt). Bethlen teljes mértékben elzárkózott az együttműködéstől, még toborzásra sem adott lehetőséget, a Portára mutogatott mint pozitív döntése végső akadályára. Arra sem mutatott hajlandóságot, hogy a Farensbach által hozott, lengyel főuraknak írt levelek címzettjeikhez való továbbításában segítkezzen, bár az oszmánokat és tatárokat érintő hírekkel bőven ellátta a kurlandi nemest. Farensbach felajánlotta Oxenstiernának, hogy maga megy Konstantinápolyba, és kérte, küldjön neki széles jogkört biztosító megbízólevelet a tárgyalások folytatására és a szerződéskötésre, sőt, aláírt üres papírokat (*carta biancák*) is.⁷³ A kurlandi nemes végül aztán nem ment a Fényes Portára, valamikor augusztusban Velencén keresztül indult vissza Svédországba, ahová november elején érkezett meg. Ahogyan Axel Oxenstiernának öccse, a szintén

⁷¹ Bethlen Gábor leveleit Esterházy Miklósnak és II. Ferdinándnak (Szárdobos, 1629. máj. 30., illetve máj. 31.) lásd *Horváth Mihály*: Kismartoni regesták 1617–1645. Magyar Történelmi Tár [10.] (1861) 36.; Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel VIII. 1621–1629. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1882. 506–507.; Ferencffy Lőrinc feljegyzése Ornay Gáspár fogadásáról (Bécs, 1629. jún. 25.). Uo. 507–508.; II. Ferdinánd levele Bethlen Gábornak (Laxenburg, 1629. júl. 4.). MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár A 35 Conceptus expeditionum 1629 nr. 224.; Farensbach Erdélybe érkezésének híre még Wallensteinhez is eljutott, levelét Rombaldo Collatónak (Küstau, 1629. jún. 3.) lásd Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in den Archiven zu Iglau, Trebitsch, Triesch, Gross-Bitesch, Gross-Meseritsch und Pirnitz, sammt den noch ungedruckten Briefen Kaiser Ferdinand des Zweiten, Albrechts v. Waldstein und Romboalds Grafen Collalto. Hrsg. Leopold Ritter von Chlumecký. Brünn 1856. 138.

⁷² Axel Oxenstierna levelét Paul Strassburgnak (64. jegyz.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 254. Figyelemre méltó, hogy a svéd állami levéltárban a kimenő levelek regisztratúrájában nemcsak az instrukció, de a Farensbachnak adott megbízólevél sem található meg 1628 novemberéből – ezzel szemben a másoló II. Gusztáv Adolf 1629 áprilisában Bethlennek írott levelét minősítette a kurlandi nemes *credentia* lisanak, amely valóban csak nyugtázza a Strassburg megérkezéséről szóló híreket, és felhívja a figyelmet az új követ érkezésére. RA RR vol. 165. fol. 67r–v.

⁷³ Volmar Farensbach levelét Axel Oxenstiernának (70. jegyz.) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 258–261.

államtanácsosi rangot viselő Gabriel megírta: beszámolójának sok hitelt nem adtak.⁷⁴ Követségének tulajdonképpen semmi eredménye nem volt, csak a káosz nőtt azzal, hogy Brandenburgi Katalint sikeresen Strassburg ellen uszította. Végül mire Farensbach svéd területre érkezett, feladata már okafogyottá is vált, hiszen II. Gusztáv Adolf szeptemberben Altmarkban fegyverszünetet kötött a Lengyel–Litván Unióval hat évre, az erdélyi és tatár segédcsoportokra így a továbbiakban nem volt szüksége.⁷⁵

Annál is inkább valószínű, hogy Bethlen Gábor Farensbachnak adott választ a követ személye iránti bizalmatlanság motiválta, mivel ekkoriban már javában folyt az a nagyszabású diplomáciai manőver, amely a Kantakuzénossal való kapcsolatfelvételtől nőtt ki, és amely egy oszmán–oros–svéd–erdélyi lengyelelles szövetség álma köré épült. A fejedelem diplomatái, az összes érintett hatalom meglátogatására készülő Jacques Roussel és Charles de Talleyrand már áprilisban megérkeztek a Portára, és többek között a svéd király és a szultán közötti kapcsolat felvétele mellett érveltek – Cornelis Haga hathatós segítségével.⁷⁶ A követség előkészítésében pedig ezúttal is szerepet vállalt Paul Strassburg, aki a Farensbachkal folytatott tárgyalásokon is jelen volt – a svéd rezidensnek nem kis megterhelés lehetett, hogy hónapokon keresztül ne szólja el magát az elvben szintén uralkodóját képviselő kurlandi nemes előtt.⁷⁷

Roussel és Talleyrand követségének részletes bemutatására a terjedelmi korlátok nem adnak lehetőséget, annak komplexitása külön tanulmányban való tárgyalását teszi szükségessé. A két francia kalandor diplomáciai mesterkedése mindenestre

⁷⁴ Gabriel Gustafsson Oxenstierna levele Axel Oxenstiernának (Uppsala, 1629. okt. 23. [nov. 2.]). Rikskanslaren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Senare afdelningen, III. bandet. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611–1640, Per Brahes bref 1633–1651. Red. Per Söndén. Stockholm 1890. 185–186. Útnak indulásáról tudósít Bornemisza Ferenc levele Philippe de Harlay-nak, Césy grófjának (Gyulafehérvár, 1629. szept. 17.), lásd *Recueil de documents concernant l'histoire des pays Roumains tirés des archives de France XVI-e et XVII-e siècles*. Ed. Ioan Hudiță. Iași 1929. 47. Cziráki Zsuzsanna adatbázisából úgy tűnik, mintha 1629 májusának végén Farensbach és Strassburg Konstantinápolyba utaztak volna, ám az eredeti forrás csak brassói tartózkodásukat dokumentálja, nincs benne utalás, hogy úti céljuk a Porta lett volna. Lásd *Cziráki Zsuzsanna: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp. 2011. 228. Vö. Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Brașov, Primăria orașului Brașov, Socotele alodiale (Stadthannrechnungen) (a továbbiakban ANR DJB POB SA) V/19. p. 546–551.

⁷⁵ Roberts, M.: Gustavus Adolphus i. m. II. 388–399. Farensbach később újra a császári oldalra állt, 1632-ben érte utol végzet: az Ingolstadt svéd ostrománál mutatott kétértelmű magatartása miatt kivégezték. Lásd *Abnlund, N.*: Krigare i. m. 108–111.

⁷⁶ Megérkezésükről lásd Cornelis Haga levelét Ludwig Camerariusnak ([Konstantinápoly, 1629. ápr. 28.]). BSB Clm 10369. nr. 274.

⁷⁷ Paul Strassburg szerepvállalásáról Roussel és Talleyrand követsége kapcsán ír erdélyi követségének végeztével beadott jelentésében ([1630 elején]), lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 271–275. A diplomáciai manőverekről beszámolt már abban a hét pontból álló jelentésben is, amelyet feltehetőleg nem más, mint Farensbach vitt magával Svédországba (61. jegyz.), lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 263–264.

viszonylag kevés hatással volt a svéd–erdélyi viszony alakulására, már csak azért is, mert mire Roussel – aki sikeresen elérte, hogy vele konfliktusba keveredő követársát a cár Szibériába száműzze – svéd felségterületre ért, Bethlen Gábor már régen halott volt.⁷⁸ A követség egyetlen eredménye a svéd politika számára egy levél volt, amelyet Recsep pasa kajmakám, a nagyvezírt helyettesítő tisztségviselő küldött II. Gusztáv Adolfnak. Ebben biztosította, hogy a Fényes Porta barátai, sőt szövetségesei („confoederatis”) között tartják számon.⁷⁹ Még ha ez sovány eredménynek tűnhet is, mindenképpen több volt, mint amit a Bethlen Gábor életének utolsó négy évében újra és újra felbukkanó svéd diplomáciai jelenlét Erdélyben addig elért, és lehetőséget biztosított arra, hogy a későbbiekben a kapcsolat szélesebb spektrummal, az Oszmán Birodalom bevonásával éledjen újra.

I. Rákóczi György és az újbóli kapcsolatfelvétel

A svéd államvezetés 1629 során egymás után kapta a híreket arról, hogy Bethlen Gábor halálos beteg. Strassburg, Farensbach és (Camerarius közvetítésével) Haga ezzel kapcsolatos beszámolóit után a svéd államvezetést már nem lepte meg a végleges hír: Axel Oxenstierna alig valamivel több mint egy hónappal a fejedelem elhunytá után már tudott róla, és 1630 januárjában Brandenburgi Katalin követe is megérkezett a gyászjelentéssel.⁸⁰ Annál nagyobb meglepetést jelentettek azonban az Erdélyből emellett érkező információk. A kancellár ugyanis már 1629 végén arról számolhatott be a királynak, hogy Lengyelországban és Sziléziában közszájon

⁷⁸ Roussel 1630 augusztusában Stralsundból értesítette a svéd királyt arról, hogy megérkezett Moszkvából, de találkozniuk csak november elején sikerült. *David Norrman*: Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under tyska kriget (1630–1632). Uppsala 1943. 34. A követség történetéről (a teljesség igénye nélkül) lásd *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor és az 1628/29 évi erdélyi–oroszl szövetségterv keletkezése. In: Magyar–oroszl történelmi kapcsolatok. Szerk. Kovács Endre. Bp. 1956. 35–51.; *Hering, G.*: Ökumenisches Patriarchat i. m. 214–224.; *Németh Csaba*: Melyik út vezet Magyarország trónjához? (Bethlen Gábor 1628–29-es keleti terve és annak diplomáciai háttere). *Aetas* 7. (1983) 3. sz. 5–22.; *Boris L. Fonkitch – Vasilij V. Kalugin*: Cirillo Loukaris e la Russia: Sull’origine del testo Greco dei documenti di Gábor Bethlen inviati a Constantinopoli. In: *Trame controllo* i. m. 67–95.; *Vera Tschentsova*: Moscou face à la tentation protestante du patriarche œcuménique Cyrille Loukaris. In: *L’union à l’épreuve du formulaire: Professions de foi entre églises d’Orient et d’Occident (XIIIe–XVIIIe siècle)*. Ed. Marie-Hélène Blanchet – Frédéric Gabriel. Leuven 2016. 314–322.; *Hámori Nagy Zsuzsanna*: Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633). In: *Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlémények* 2016. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp. 2016. 83–111.

⁷⁹ Recsep pasa kajmakám levele II. Gusztáv Adolfnak (Konstantinápoly, 1629. júl. közepe). RA Diplomata Turcica vol. 99. A kajmakám jóindulatáról lásd még Cornelis Haga levelét Paul Strassburgnak (Konstantinápoly, 1629. júl. 26.). UUB 388c fol. 12r.

⁸⁰ Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1629. dec. 19/[29]). AOB I/4. 718. Brandenburgi Katalin Stechow nevű kurírjának érkezéséről lásd ugyanő II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1629. dec. 30./[1630. jan. 9.]). AOB I/4. 724–725. II. Gusztáv Adolfot a követ Svédországban találta, lásd részvétnyilvántó levelét Brandenburgi Katalinnak (Västerås, 1630. jan. 28./febr. 7.]). RA RR vol. 170. fol. 15v–16v.

forog a hír, miszerint Brandenburgi Katalin a császár pártfogása alá helyezte magát. A későbbiekben aztán Oxenstierna újabb és újabb verziókat közölhetett II. Gusztáv Adolfal. Néha csak azt, hogy Katalin a császár jóindulatát élvezi és állandó levelezésben áll vele, máskor azt is, hogy már katolikus hitre tért.⁸¹ Az erdélyi hatalomváltásról szóló hírek között igen meglepőek is akadtak: Camerarius 1630 januárjában arról írt, hogy sokak szerint Bethlen Rákóczi Györgyöt jelölte ki utódjául, mivel öccsénél és annak fiainál alkalmasabbnak találta. Noha a híradás hitelességét erősen csökkenti, hogy a hágai rezidens információi szerint a magyar főúr már úton is volt Konstantinápoly felé az uralmi jelvények átvételére (ami nyilvánvaló tévedés), figyelemre méltó, milyen korán értesült a svéd államvezetés arról a személyről, aki végül győztesként emelkedett ki az 1630-as év erdélyi hatalmi válságából. És sok más Erdéllyel kapcsolatos hírrel ellentétben a Rákóczival kapcsolatos információk el is érték Axel Oxenstierna ingerküszöbét: a kancellár már 1630 februárjában a magyar főúr által saját oldalára állított hajdúk mozgolódásáról írt II. Gusztáv Adolfnak és mivel nem kommentálja, ki lenne ez a bizonyos „Ragozzi”, feltehető, hogy nem az első alkalommal fordult elő a neve a levelezésben.⁸²

Az 1630 során gyakorlatilag állandósuló erdélyi hatalmi válság során Brandenburgi Katalinnak természetesen eszébe jutott, hogy sógorától kérjen segítséget: augusztusban mind választófejedelmi bátyjának, mind II. Gusztáv Adolfnak írt, hogy a közelgő országgyűlésre küldjenek követet, aki támogatást nyújthatna neki. Sőt, a svéd királytól egy diplomata Portára küldését is szívesen látta volna.⁸³ II. Gusztáv Adolf Pomerániából reagált, ígérte, hogy majd küld valakit, de emellett arra biztatta Katalint, hogy törekedjen mindenkivel jó viszony kialakítására, valamint hangot adott neheztelésének amiatt, ami szerinte Bethlen Istvánt és a rendeket is a fejedelemszony ellen fordította, érte ezalatt a katolicizmus és a császár iránt érzett szimpátiát.⁸⁴ Nem csodálkozhatunk, ha

⁸¹ Axel Oxenstierna levelei II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1629. dec. 19/[29].; 1630. febr. 15/[25].; 1630. febr. 28./[márc. 9.]). AOB I/4. 718.; Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förra afdelningen, V. bandet. Bref 1630. Red. Herman Brulin. Stockholm 1915. (a továbbiakban: AOB I/5) 105., illetve 145.

⁸² Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának ([Hága], 1630. jan. 5/15.). RA Oxenstiernasamlingen E 578; Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1630. febr. 15/[25.]). AOB I/5. 104.; Camerarius információi talán Bécsből származhattak, Esterházy Miklós nádor legalább is a császárnak írt leveleiben többször is hangot adott azon meggyőződésének, hogy Rákóczi a fejedelemséget „hajhássza”. Lásd *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György i. m. 148.

⁸³ Brandenburgi Katalin leveleit György Vilmosnak és II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1630. aug. 8. és aug. 10.) lásd –a–a: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. Történelmi Tár [22.] (1899) 101., 103–104. A belpolitikai válság legrészletesebb leírását megtalálhatjuk *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György i. m. 152–178. Lásd még *Bánki Judit*: Brandenburgi Katalin az erdélyi fejedelemségben. Történelmi Szemle 36. (1994) 316–323.

⁸⁴ II. Gusztáv Adolf levelét Brandenburgi Katalinnak (Ribnitz melletti tábor, 1630. okt. 7/[17.]) lásd –a–a: Brandenburgi Katalin i. m. 116–118.

ezúttal a svéd király több figyelmet nem szentelt az erdélyi fejleményeknek. 1630 júliusában szállt partra Usedom szigetén és ezzel egyértelművé vált, hogy letette a voksát a Német-római Birodalom területén folyó háborúskodásokba való beavatkozás mellett. Októberben éppen Pomeránia nyugati részén igyekezett megvetni a lábát, miközben diplomatái a fontosabb német udvarokban próbálták meggyőzni az ottani fejedelmeket arról, hogy II. Gusztáv Adolf hivatott a német protestantizmus megmentésére.⁸⁵ Mire a svéd király levele Erdélybe ért, már nem Brandenburgi Katalin volt ott az uralkodó, 1630. szeptember 28-án ugyanis lemondott a trónról.

Volt persze egy személy, aki kézenfekvő választás lett volna arra, hogy betöltsse a fejedelemszony tanácsadójának szerepét. Paul Strassburg 1630 januárjában érkezett meg Svédországba, és február elején II. Gusztáv Adolf már azt írta Cornelis Hagának a protestáns ügy portai tárgyalásokban való elősegítéséért hálálkodó levelében, hogy a svéd szolgálatban álló diplomata nemsokára felkeresi majd.⁸⁶ Strassburg azonban egyelőre nem indult Konstantinápolyba, augusztusig még Svédországban tartózkodott, majd ősszel Danzigból írt több levelet is Axel Oxenstiernának – ezekből egyértelmű, hogy a fontos hírközpontként funkcionáló kereskedővárosban is figyelemmel követte az Erdéllyel és Magyarországgal kapcsolatos információkat.⁸⁷ Az első komoly jel arra, hogy a svéd államvezetés újra útnak akarta indítani német diplomatáját, 1631 márciusának közepéről származik. Ekkor Oxenstierna igen hosszas levélben tudatta királyával, hogy az általa amúgy roppant felkészültnek tartott Strassburggal sokat beszélgetett következő feladatról, ám instrukciójának összeállítását megakadályozta az, hogy az erdélyi fejleményekkel kapcsolatban lépten-nyomon újabb és egymásnak ellentmondó hírek érkeztek. Így aztán a még mindig a poroszországi Elbingben tartózkodó kancellár a végleges utasítás kidolgozását az éppen Brandenburgban háborúzó II. Gusztáv Adolfrá bízta, de lényegét azért összefoglalta: Strassburgnak Erdélybe kell utaznia, majd azzal az ürüggyel, hogy Brandenburgi Katalin ügyeit képviseli, tovább kell mennie a Fényes Portára és ott eljárnia a svéd érdekeknek megfelelően.⁸⁸

⁸⁵ Roberts, M.: *Gustavus Adolphus* i. m. II. 439–457.; *Peter H. Wilson: Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War.* London 2009. 459–464.

⁸⁶ II. Gusztáv Adolf levele Cornelis Hagának (Västerås, 1630. jan. 29. [febr. 8.]). RA RR vol. 170. fol. 18r–19r.; Strassburg Svédországba érkezéséről szóló levelét II. Gusztáv Adolfnak (Uppsala, 1630. jan. 16/[26].) lásd *Szilágyi S.*: Oklevelek i. m. 265.

⁸⁷ Svenska riksrådets protokoll. II. 1630–1632. Red. Nils Axel Kullberg. Stockholm 1880. 27.; Paul Strassburg levelei Axel Oxenstiernának (Danzig, 1630. okt. 21.; nov. 5/[15].). RA Oxenstiernasamlingen E 735.; Danzig, mint hírközpont szerepéről lásd *David Kirby: Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World 1492–1772.* London–New York 1990. 230–231.

⁸⁸ Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Elbing, 1631. márc. 9/[19].). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förre afdelningen, VI. bandet. Bref 1631. Red. Herman Brulin. Stockholm 1918. (a továbbiakban: AOB I/6.) 163–166.

A végleges instrukciók, amelyek egy hónappal később készültek el az Odera menti Frankfurtban, meglehetősen részletességgel tárgyalták mindazokat az ügyeket, amelyeket Strassburgnak ki kellett puhatolnia a Fényes Portán, ám tulajdonképpen kevés konkrétumot vártak el a tárgyalásoktól. A követnek meg kellett tudnia, mi a szultáni udvar álláspontja a német háború ügyében, illetve a Lengyel-Litván Unióval kapcsolatban, utána kellett néznie, vajon Kürillosz Lukarisz, illetve az orosz kapcsolat bír-e még bármilyen jelentőséggel és állandó kapcsolatot kellett tartania Cornelis Hagával. Az a részlet szintén sokatmondó azonban, hogy arról is információt kellett gyűjtenie, milyen feltételekkel mehetne egy nagyobb presztízzsel bíró, ünnepélyes svéd követség Konstantinápolyba – bármilyen esetleges szövetségkötési tárgyalás nyilvánvalóan ennek a feladata lehetett volna. A Portára adott instrukció elég egyértelműen kiállt Brandenburgi Katalin érdekeinek képviselőéért is, az erdélyieket hitszegő és lázongó népként jellemezve, akik folyton saját fejedelmük ellen fordulnak.⁸⁹

Ennél sokkal cizelláltabb képet mutatott a Strassburg erdélyi tárgyalásaihoz összeállított instrukció. Ebben II. Gusztáv Adolf megbízta a német diplomatát, hogy tudja meg, Brandenburgi Katalin hűséges maradt-e a protestantizmushoz és ha nem, próbálja észre téríteni, esetleg szervezze meg visszatérését német területre, ahol jobban meg lehetne védeni a pápista fondorlatoktól. Ezen kívül a követnek át kellett tekintenie a lemondással kapcsolatos jogi ügyeket, hogy kiderüljön, vajon törvényes volt-e az aktus. Ahhoz mindenesetre ragaszkodnia kellett, hogy a fejedelemszony mindenképpen kapja meg a neki járó birtokokat és javakat. Mindazonáltal az instrukció azt is előírta, hogy a Katalin ügye melletti határozott kiállást Strassburgnak nem kell annyira erőltetnie, ha azt tapasztalja, hogy Rákóczi György elkötelezettje a protestantizmus ügyének – vagyis potenciális szövetségest jelent a svéd királynak a császár hátában.⁹⁰ Ez a némileg tudathasadásos helyzet, a két, egymásnak ellentmondó szempont együttes érvényesítésének lehetetlensége határozta meg az elkövetkezendő két év svéd–erdélyi diplomáciai kapcsolatait.

1631 áprilisában tehát megszülettek az instrukciók – Strassburg azonban nem indult útnak. Augusztusban még mindig Elbingben tartózkodott és II. Gusztáv

⁸⁹ II. Gusztáv Adolf instrukcióját N. N.-nek (Paul Strassburgnak) ([Frankfurt an der Oder, 1631. ápr. 29./máj. 9.]) lásd Okirattár Strassburg Pál 1631–1635-iki követsége és I. Rákóczy György első diplomáciai összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae historica: Diplomataria, 26.) Bp. 1882. (a továbbiakban: MHHD XXVI.) 26–28.; Libellus memorialis Strassburgnak a Portára (É. n.). RA Turcica vol. 95.

⁹⁰ II. Gusztáv Adolf instrukciója Paul Strassburgnak (Frankfurt an der Oder, 1631. ápr. 29./máj. 9.). MHHD XXVI: 16–23. A kiadás az uppsalai könyvtárban található fogalmazvány alapján készült, a király aláírásával ellátott eredeti példányát lásd Universitätsbibliothek Kassel, Landesbibliothek und Murhardsche Bibliothek der Stadt Kassel, Handschriftenabteilung 2° Ms. iurid. 38. fol. 2–7.

Adolfnak – akit időközben felkeresett Katalin újabb követe, rokoni segítségét kérve – szeptemberben emlékeztetnie kellett diplomatáját korábbi megbízására. A király leveléből az is egyértelmű, hogy nem tudta, hol tartózkodik éppen Paul Strassburg. Későbbi beszámolójában a német diplomata betegsége hivatkozott, illetve arra, hogy időre volt szüksége a keleti követséghez szükséges nagyszabású kíséret összegyűjtéséhez, illetve a Lengyelországon való keresztülutazáshoz szükséges útlevel beszerzéséhez. Végül 1631. november végén hagyta el Elbinget.⁹¹

Svéd oldalról tehát igencsak akadozott a kapcsolattartás, az erdélyi fejedelem viszont ezúttal nagyon is szorgalmazta a diplomáciai érintkezés újrafelvételét és életben tartását. I. Rákóczi Györgynek uralkodóvá választása után közvetlenül nemcsak a trónról letett két fejedelem, Brandenburgi Katalin és Bethlen István, illetve az őket támogató csoportok bizalmának elnyeréséért kellett megküzdenie, hanem Magyarországról is támadás érte: az Esterházy Miklós által vezetett hadakat 1631 márciusában Rakamaznál állította meg. Utána ugyan áprilisban a két fél Kassán aláírta a békeokmányokat, ezeket azonban nem ratifikálták és az elkövetkezendő hónapokban egyre-másra bukkantak fel újabb és újabb rendezetlen ügyek. Rákóczi számára világos lehetett, hogy a Habsburg uralkodóval fennálló konfliktusának távolról sincs még vége – és mivel a magyarországi protestantizmus ügyéért való kiállás egész életében cselekedeteinek és önmeghatározásának kiemelten fontos eleme volt, kézenfekvőnek tűnhetett, hogy a Brandenburgban a császári csapatokat lassan-lassan visszaszorító II. Gusztáv Adolfkal keresse a kapcsolatot.⁹² Német deákja, a rozsnyói Hans Grau azt a feladatot kapta, hogy keresse fel németországi táborában II. Gusztáv Adolfot, ám végül Elbingből, Strassburg tanácsát követve, visszafordult a fejedelemségbe. A fennmaradt dokumentumok nem tanúskodnak arról, találkozott-e egyáltalán a városban tartózkodó Axel Oxenstiernával, vagy csak a svéd adminisztráció Erdély-specialistájának számító német diplomatával kommunikált: a követségről tanúskodó egyetlen iratot, egy hosszas leírást az elmúlt másfél év erdélyi fejleményeiről Grau a korábbi személyesen ismert Philip Sadlernek címezte, aki ekkoriban Franciaországban volt a svéd király diplomatájaként.⁹³ Könnyen lehet, hogy Graunak követi megbízatása

⁹¹ Hans Grau levelét Philip Sadlernek (Elbing, 1631. aug. 15/[25].) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 457.; II. Gusztáv Adolf levele Paul Strassburgnak (Meissen, 1631. szept. 3/[13].). MHHD XXVI. 32.; Paul Strassburg beszámolója Krisztina királynőnek ([Frankfurt am Main], 1634. aug. 26.). Uo. 86. Katalin követének, Ioan Movilának küldetéséről semmilyen más információval nem rendelkezünk.

⁹² *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György i. m. 173–202. A kassai békéről legújabban lásd *Gerald Volkmmer*: *Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich. Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis einer ostmitteleuropäischen Fürstentums 1541–1699.* München 2015. 362–363. A svéd király sikereiről 1631 első felében lásd *Roberts, M.*: *Gustavus Adolphus* i. m. II. 469–483.

⁹³ Hans Grau von Rosenau levelét Philip Sadlernek (91. jegyz.) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 452–457. A kiadás jelzi, hogy a francia nyelvű levélhez csatolva létezett egy német nyelvű kíséret üzenet

nem is volt, csak kurírként hozta a fejedelem levelét; és egyáltalán nem biztos, hogy sikerült visszatérnie a fejedelemségbe: 1632 tavaszán az erdélyi követ azt mondta II. Gusztáv Adolfnak, hogy ura már három levélvivőt küldött hozzá, de mindnyájan eltűntek.⁹⁴ Annyi mindenesetre biztos, hogy a kapcsolatfelvételi kísérlet konkrét eredménnyel, szövetségi tárgyalások megindulásával nem járt.

Az első erdélyi kísérlet arra, hogy egy esetleges katonai együttműködés kereteit kialakítsák 1631 decemberének végén, tehát még Strassburgnak a fejedelemségbe érkezése előtt történt. Csontos Pál küldetésének részletei nem igazán világosak: jelentése, amelyet Szilágyi Sándor még ismert és Rákóczi-életrajzában röviden idézett is, sajnos azóta nem fellelhető. Az mindenesetre meglepő, hogy a stockholmi levéltárban fennmaradt megbízólevelének címzettje nem II. Gusztáv Adolf, hanem I. János György szász választófejedelem, és őt szólítja meg a követ által a fejedelem igényeiről összeállított emlékirat is.⁹⁵ A fejedelem részéről teljesen logikus lépés volt, hogy követét a drezdai udvarba küldte, hiszen a választófejedelem 1631 őszén feladta addig féltve őrzött semlegességét – ironikus módon nagyrészt a császári oldalról érkező egyre erősebb nyomásra reagálva, ám az ellenkező oldalt választva. II. Gusztáv Adolf németországi hadjáratának első igazán nagy sikere, a szeptemberben lejátszódó breitenfeldi ütközet már a svéd-szász koalíció közös eredménye volt (még ha az utóbbiak vonalait a császáriaknak sikerült is megtörniük a csata egy pontján), és ez a szövetség tette lehetővé a protestáns táborban eufóriát kiváltó rajnai hadjáratot is. Közelebb lévén, I. János György udvara sokkal könnyebben elérhető volt Rákóczi követei számára, mint akár az addig felkeresett Poroszország, akár Frankfurt am Main, ahol II. Gusztáv Adolf a sikeres előrenyomulás után a tél további részét töltötte.⁹⁶

Ugyanakkor a szövetség vezetője minden kétséget kizárólag a svéd király volt, így nagyon valószínű, hogy a választófejedelem – miután meghallgatta Csontos Pál előterjesztését – azt a választ adta, hogy a követnek tovább kellene mennie a svéd táborba. A diplomata 1632. február 18-án érkezett Frankfurtba és néhány nap várakozás után átadta II. Gusztáv Adolfnak I. Rákóczi György üzenetét. Ez együttműködési készségről szólt, biztosította a svéd királyt, hogy a fejedelem

is, amelyben Grau jelezte, hogy Strassburggal Danzigban találkozott és onnan közösen utaztak Elbingbe. Erről azonban az eredetiben nincs szó, Grau csak annyit állít, hogy Strassburg beszélt rá arra, hogy ne menjen tovább, hanem forduljon vissza. Lásd Hans Grau von Rosenau levele Philip Sadlernek (Elbing, 1631. aug. 15/[25]). RA Transylvanica vol. 1. nr. 20.

⁹⁴ Csontos Pál memorandumát II. Gusztáv Adolfnak ([1632. február]) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 457.

⁹⁵ I. Rákóczi György levele I. János Györgynek (Kolozsvár, 1631. dec. 1.). RA Transylvanica vol. 1. nr. 123.; Csontos Pál emlékirata a szász választónak ([1632. tele]). Uo. nr. 123/I. Csontos elvesztett (áprilisi dátumú) jelentéséről lásd *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György i. m. 218.

⁹⁶ A fejleményekről lásd *Roberts, M.*: Gustavus Adolphus i. m. II. 528–559.; *Wilson, P. H.*: Europe's Tragedy i. m. 494–500.

már a Portán is elkezdte megtenni a szövetségük megkötéséhez szükséges lépéseket, és arra kérte, küldjön 16 000 gyalogost és 4000 lovast a morva határhoz, illetve egy diplomatát Gyulafehérvárra, akinek joga van a szerződés megkötésére.⁹⁷ A király meghallgatta a követ mondandóját, választ azonban nem adott. Ezen tulajdonképpen aligha csodálkozhatunk: Csontos közvetlenül az előtt ért el hozzá, hogy II. Gusztáv Adolf megindította volna újabb, Bajorország megtörését célzó hadjáratát, miközben gondoskodnia kellett nemcsak brandenburgi és pomerániai, de Rajna-vidéki és alsó-szászországi hátországának katonai biztosításáról is. Érthető, ha egy olyan ajánlat megragadása, amely egy újabb fronton történő csapategyesítésről szólt, nem tűnt számára sürgősnek.⁹⁸ Így aztán a Csontos Pál által közvetített ajánlatra tudomásunk szerint nem is született válasz addig a pontig, amíg a következő diplomata, Heinrich Dreiling meg nem érkezett az ekkor már Augsburgban tartózkodó királyhoz, 1632 májusában.

A korábban oly balszerencsés követnek bizonyuló sziléziai nemes már jelentősen eltérő tartalmú üzenetet hozott, ami annak következménye volt, hogy I. Rákóczi Györgynek időközben alkalma volt konkrétumokról is tárgyalni Paul Strassburggal. A svéd követ 1632 januárjában érte el Magyarországot keleti részét, és instrukciójának megfelelően először az ekkoriban Tokajban tartózkodó Brandenburgi Katalin ügyeiről tájékozódott. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy a fejedelemszonty személyesen nem látogatta meg, és a hazatérése után összeállított beszámolójából is egyértelmű, hogy Katalin meglehetősen zavaros leveleinél sokkal jobban bízott a megelőző évek fejleményeit ismerő környékbeli notabilitások, elsősorban az özvegyet Munkácsból kizáró Balling János beszámolóiban.⁹⁹ Február elején ért Gyulafehérvárra és nem várt nehézségekkel kellett megküzdnie azzal kapcsolatban, hogy audienciát kapjon: I. Rákóczi György ugyanis, aki nem tudta, mennyire erőteljesen akar Strassburg fellépni Katalin érdekében, megpróbálta elérni, hogy mielőtt nyilvánosan fogadja a követet, az ismertesse küldetését az erdélyi tanácsosokkal.¹⁰⁰ II. Gusztáv Adolf diplomatája erre – az európai protokollnak megfelelően – nem volt hajlandó, de a fejedelmet csak úgy tudta

⁹⁷ Csontos Pál emlékiratát II. Gusztáv Adolfnak (94. jegyz.) lásd *Wibling, C.*: Magyarország i. m. 457–458. Figyelemre méltó, hogy a szász választófejedelemnek beadott iratban még csak mindösszesen 14 000 katonáról van szó (95. jegyz.). RA Transylvanica vol. 1. nr. 123/I. (illetve a német szöveg magyar nyelvű eredetijét lásd uo. nr. 123/II.)

⁹⁸ II. Gusztáv Adolf dilemmáiról 1632 elején lásd *Roberts, M.*: Gustavus Adolphus i. m. 674–694.

⁹⁹ Brandenburgi Katalin levelei Paul Strassburgnak (é. n., illetve Tokaj, 1632. jan. 16.). MHHD XXVI. 34., illetve UUB E 388c fol. 37r–42r.; Paul Strassburg beszámolója (91. jegyz.). MHHD XXVI. 93–96.

¹⁰⁰ Paul Strassburg beszámolója (91. jegyz.). MHHD XXVI. 97. I. Rákóczi György már előzetesen is megpróbálta megtudni, mi lehet a követ mondandója, utasítva azokat a tanácsosait, akik várhatólag már a székhelyére való megérkezése előtt találkozni fognak Strassburggal, hogy derítsék ki annak szándékait. Lásd Erdélyi Istvánnak küldött levelét (Gyulafehérvár, 1632. febr. 3.) MNL OL X 7314

rábírni a nyilvános audiencia feltételek nélküli megadására, hogy megfenyegette: ha kérését nem teljesítik, egyenesen továbbutazik Konstantinápolyba. Február 9-én így létrejött az audiencia, majd a következő két hetet a svéd követ – saját, későbbi bevallása szerint – azzal töltötte, hogy intenzív tárgyalásokon megpróbálja lejjebb faragni a svéd szövetséggel szemben támasztott erdélyi igényeket, hogy egyáltalán értelme legyen azokat tudatni királyával.¹⁰¹

Amikor Heinrich Dreiling május végén megérkezett Frankfurt am Mainba, az időközben oda átköltözött Axel Oxenstierna arról értesítette királyát, hogy a szövetkezés kondíciói között két új pontot is talált.¹⁰² A feltételek között valóban voltak újdonságok, például a fejedelem garanciákat szeretett volna arra is, hogy ha a háborúskodás következtében baj érné, családja a szövetségesek védelme alatt áll majd. A svéd hadvezetést ennél valószínűleg jobban aggasztotta, hogy I. Rákóczi György komoly pénzügyi igényeket is bejelentett: háromhavonta százezer tallért kért, illetve a hadjárat előkészítéséhez egy összegben ötvenezret. A csapategyesítésre elvárt, a morva (esetleg ausztriai, vagy sziléziai) határra küldendő katonák számát csökkentette 12 000 gyalogosra és 3000 lovasra, azt viszont előírta, hogy a közös hadviselés révén megszerzett ausztriai és stájerországi területekre szövetségesi ne tartsanak igényt – tehát ezek az ő uralma alá kerültek volna.¹⁰³

A megelőző évtized tapasztalatai alapján I. Rákóczi György igényeit tulajdonképpen sem szokatlannak, sem túlzottnak nem mondhatjuk. Bethlen Gábor a hágai szövetségbe való belépésekor havi 40 000 birodalmi tallér segélyre tartott igényt – ez egy évre számítva a Rákóczi által kért *subsidiumnál* 15%-kal magasabb összeg –, amelynek folyósítását szerződő felei, az angol és dán királyok, illetve Hollandia meg is ígérték.¹⁰⁴ Modern had- és gazdaságtörténeti becslések

Arhiva Istorică a Filialei din Cluj a Academiei Române (Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori levéltára) Missiles 19048. t.

¹⁰¹ Paul Strassburg beszámolója (91. jegyz.). MHHD XXVI. 99–100. A tárgyalások elhúzódnását jelzi, hogy a Dreilingnek adott (bár nevét nem említő) megbízólevelekben I. Rákóczi György csak annyit említett, hogy Strassburggal tárgyalt, de még mielőtt választ adna, egyeztetnie kell tanácsosaival – aztán néhány nappal későbbi dátummal mégiscsak elküldték az erdélyi igényeket is. Lásd a fejedelem leveleit II. Gusztáv Adolfnak, illetve Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1632. febr. 24., illetve febr. 25.). MHHD XXVI. 40., illetve RA Oxenstiernasamlingen E 692., illetve Paul Strassburg emlékiratát az erdélyi igényekről (Gyulafehérvár, 1632. febr. 27.). MNL OL 1526 utáni gyűjtemények R 210 Tunyogi Csapó József gyűjteménye 1. d. nr. 38. p. 541–544.

¹⁰² Axel Oxenstierna levele II. Gusztáv Adolfnak (Frankfurt am Main, 1632. máj. 4/[14]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förra afdelningen, VII. bandet. Bref 1632. Red. Herman Brulin. Stockholm 1926. 277.

¹⁰³ A Heinrich Dreiling által átadott kondíciók másolatban, dátum nélkül maradtak fenn. RA Transylvanica vol. 1. nr. 23a. Azonosítását Paul Strassburgnak az erdélyi igényekről szóló emlékirata tette lehetővé (101. jegyz.). MNL OL R 210 1. d. nr. 38. p. 541–544.

¹⁰⁴ Bethlen Gábor szerződéseit I. Károly angol királlyal, az Egyesült Tartományok rendjeivel, illetve IV. Keresztély dán királlyal (Westminster, 1626. nov. 30.; Hága, 1627. febr. 9.; Stade, 1627. febr. 28.) lásd *Szilágyi S.*: Adalékok i. m. 78–93.

szerint ez az összeg még mindig csak a kiadások legfeljebb felét lett volna képes fedezni – annak ellenére, hogy 15 000 fős sereggel számolnak (Bethlen is ennyi megindítását fogadta meg a szövetségi szerződésben), Rákóczi pedig 25 000 katonára kiállítását ígerte. Strassburg ráadásul jelezte uralkodójának, hogy a megelőző válságos évek hatására az erdélyi kincstár nem volt jó állapotban, valamilyen *subsidium* megadása nélkül a Habsburg-ellenes háború megindítása egyáltalán nem látszott lehetségesnek.¹⁰⁵ A területi igények bejelentése már szokatlanabb volt, de korántsem példa nélküli: Bethlen Gábor 1624–1625 fordulóján azt kérte, hogy amennyiben újabb hadjáratra indul, fáradságai ellentételezéseként élete végéig megkaphassa Morvaországot.¹⁰⁶

Ennek ellenére nem csodálkozhatunk, ha II. Gusztáv Adolf kevésbé lelkesedett azért, hogy nagy összegű pénzügyi támogatást bocsásson I. Rákóczi György rendelkezésére. A svéd hadviselés finanszírozása már önmagában is komoly terhet jelentett és jelentős részben külső forrásokra támaszkodott: Jan Lindegren kutatásai szerint 1631 első felében a francia és holland államtól kapott összesen mintegy 300 000 birodalmi tallér *subsidium* felülmúlta a Svédországból származó összegeket (ezek nem érték el a 250 000-t). A Német-római Birodalomban működő svéd sereg fenntartását a harmincéves háború idején átlagban még ezzel együtt is csak 49%-ban fedezték az északi királyság forrásai, a szükséges összeg több mint fele helyi német forrásokból származott. A rendelkezésre álló összegek mindezzel együtt sem voltak elegendőek a svéd sereg ellátásához és újabb kontingensek toborzásához: II. Gusztáv Adolf adósságai folyamatosan nőttek és egyre nehezebben kezelhetővé váltak – a politikai okok mellett ezért is volt szükség 1632-ben a háború korábbi szakaszában érintetlenül maradt bajor területek megtámadására és onnan hatalmas összegű *contributiók* beszedésére.¹⁰⁷

Így aztán a Dreiling követségére adott válaszlevél, noha roppant szívélyes terminusokban fogalmazott, konkrétumokat egyáltalán nem tartalmazott. Igaz, a svéd király azt is jelezte, hogy a sziléziai nemessel alaposan megtárgyalták az ügyet, így I. Rákóczi György nyilván az ő szóbeli, vagy Erdélybe való megérkezése

¹⁰⁵ Paul Strassburg levele II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1632. febr. 12/22.). MHHD XXVI. 39. A hadsereg ellátásának költségeiről lásd *Czigány István*: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. Hadtörténelmi Közlemények 28. (1981) 532–535.; *Kenyeres István*: „Nekem pénzem nincsen, valami volt, Isten tudja, mind hadra költöttem”. Állami jövedelmek és hadi kiadások Bethlen Gábor és II. Ferdinánd korában. In: Bethlen Erdélye i. m. 481–482.

¹⁰⁶ Bethlen Gábor rezolúciója Sébastien Montalte követségére ([1624–1625 fordulóján]), illetve emlékirata Pfalzi Frigyesnek (átadásának dátuma 1625. márc. 14/24.). BHStA Kasten Blau 122/3c. fol. 163., 581–582.

¹⁰⁷ *Lars Ekholm*: Svensk krigsfinansiering 1630–31. Uppsala 1974.; *Roland Nordlund*: Krig på avveckling: Sverige och tyska kriget 1633. Uppsala 1974.; *Jan Lindegren*: „Om detta continuerar ett eller två år till, må vi säga att vihar vunnit land av androm och därutöver ruinerat vårt eget.” Expansionspolitik i 1600-talets Sverige. In: Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala årsbok 1998. 33–35.

után írásban beadott beszámolójából értesülhetett volna II. Gusztáv Adolf üzenetéről.¹⁰⁸ Mielőtt azonban Dreiling elhagyhatta volna a svéd király táborát, újabb követ érkezett oda, Boncziday Márton személyében. A magyar diplomata június 8-án még Mainzban volt és Axel Oxenstierna engedélyére várt a továbbhaladáshoz; az általa hozott javaslatokra a király a bajorországi Hersbruckban, július elején reagált.¹⁰⁹

A Boncziday által átnyújtott feltételeket csak egy másolatból ismerjük: ez alapján a javaslat újra több részletben eltért a korábban beadottaktól. Igencsak gyanússá teszi azonban az okiratot, hogy újra 16 000 gyalogosról és 4000 lovasról ír, amelyeket ráadásul még Rákóczi hadba lépése előtt kellene a svéd királynak a lengyel határra küldenie; és a fejedelem ezek szerint elvárta volna, hogy két-kétezer a békekötés után is maradjon mellette. A subsidiumra benyújtott igény sem azonos a megelőzővel: az egy évre elvárt összeget I. Rákóczi György 400 000 tallérről 500 000 forintra változtatta, vagyis valamivel csökkentette, ekkor ugyanis ez az összeg (a birodalmi kontextusban egyértelműnek tűnő rajnai forinttal és birodalmi tallérral számolva) csak mintegy 340 000 tallért ért.¹¹⁰ Az okirat hitelessége iránti kétségeinket csak növeli az a tény, hogy abban az emlékiratban, amelyet II. Gusztáv Adolf az erdélyi beadványokkal kapcsolatban Paul Strassburgnak küldött, nincs utalás a feltételek megváltozására.¹¹¹ Az teljesen egyértelműen a Dreiling által beadott pontokra reagál, amikor kifejti, hogy az erdélyi elképzelés, amely szerint hat hónapon belül minden más szövetséggel is meg akarja erősíteni a létrejövő szerződést, II. Gusztáv Adolf pozíciójának félreértéséből adódik, hiszen a svéd király egymagában döntési joggal rendelkező feje az általa vezetett koalíciónak.¹¹² Ugyancsak a Dreiling által beadott ajánlatra reagált a svéd király, amikor arról értekezett, hogy felesleges 15 000 fős sereget a morva, ausztriai, sziléziai vagy magyar határra küldeni, mert a tény, hogy a svéd seregek Bajorország és Ausztria határán állnak, elég biztosítékot jelent. Az állítólagos Boncziday-féle

¹⁰⁸ II. Gusztáv Adolf levele I. Rákóczi Györgynek (Augsburg, 1632. máj. 18/[28]). MHHD XXVI. 51–52.

¹⁰⁹ Boncziday Márton levele Axel Oxenstiernának (Mainz, 1632. jún. 8.). RA Oxenstiernasamlingen E 570.; II. Gusztáv Adolf levele I. Rákóczi Györgynek ([Hersbruck, 1632. jún. 25./júl. 5.]). MHHD XXVI. 57–59. A levél említ egy harmadik kurírt, bizonyos Paulus Germanust is.

¹¹⁰ I. Rákóczi György instrukcióját Boncziday Mártonnak II. Gusztáv Adolf meglátogatására ([1632. április]) lásd *Szilágyi S.*: A „Collectio Camerariana”-ból i. m. 257–259. A váltási arányokra lásd *Huszár Lajos*: Pénzforgalom és pénzürtékvizonyok Sopronban. Századok 105. (1971) 1172–1175. A pénz értékével kapcsolatos információkért Kenyeres Istvánnak tartozom köszönettel.

¹¹¹ II. Gusztáv Adolf memorandumuma Paul Strassburgnak az erdélyi ajánlatokkal kapcsolatban (Hersbruck, 1632. jún. 21./júl. 1.). MHHD XXVI. 55–56.

¹¹² Vö. a 103. jegyzetben idézett beadvánnyal. RA Transylvanica vol. 1. nr. 23a.; II. Gusztáv Adolf státuszáról lásd *Roberts, M.*: Gustavus Adolphus i. m. II. 460–461.; *Sigmund Goetze*: Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna gegenüber Kaiser und Reich. Kiel 1971. 75–90.

ajánlat ennél magasabb létszámú sereggel számolt. Nagyon valószínű tehát, hogy a dokumentum hamisítvány, valójában a magyar kurír is ugyanazt az ajánlatot hozta, mint korábban Heinrich Dreiling. II. Gusztáv Adolf egyébként rezolúciójának további pontjaiban is meglehetősen kritikus volt I. Rákóczi György feltételeivel szemben. Kijelentette, hogy pénzt egyáltalán nem tud adni, a háborúnak saját magát kell eltartania (a „bellum se ipse alet” hadvezetésének közismert, számos alkalommal visszatérő kulcsmondata volt), és azt is, hogy a majdan elfoglalandó területek sorsáról kár előre alkudozni.

Mindez alighanem meglehetősen lelombozta volna I. Rákóczi Györgyöt – csakhogy a fejedelem igen sokáig nem szembesülhetett a királyi válasszal. Boncziday Márton ugyanis elárulta a fejedelmet, a lengyelországi Międzyrzecznél feladta magukat, Dreilinget elfogták és Bécsben ismét bebörtönözték.¹¹³ Miután Boncziday családját 1633-ban, az eperjesi béketárgyalások folyamán kimenekítették Erdélyből, II. Ferdinánd állást adott neki a Magyar Kamaránál (bár öt éven belül sikkasztásért elcsapták).¹¹⁴ Hasonlóképpen sikerült eltéríteni az erdélyi fejedelem szolgálatától Dreilinget is, aki 1634-ig raboskodott Bécsben és ott katolizált. Saját bevallása szerint csak így remélhette, hogy megszabadul. Csak 1639-ben tudott visszatérni Erdélybe, immáron III. Ferdinánd magyar király és német-római császár szolgálatában. Még 1644-ben is a császári fővárosban élt és az ottani adminisztráció kérésére szívesen informálta őket az 1620-as években Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf között tervezett szövetség részleteiről.¹¹⁵ Nem tudjuk, a svéd adminisztráció értesült-e a követek fogságba eséséről, de annyi bizonyos, hogy noha mind I. Rákóczi György, mind Paul Strassburg rendszeresen sürgették leveleikben II. Gusztáv Adolf deklarációjának újraküldését, arra a király 1632. november 6-án, a lützeni csatában bekövetkezett haláláig nem került sor. Axel Oxenstierna csak 1633 áprilisában – több mint egy évvel a Dreiling által

¹¹³ I. Rákóczi György levele I. János Györgynek (Szamosújvár, 1632. szept. 12.). Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezda (a továbbiakban: SHStA) Geheimer Rat (Geheimes Archiv) Loc. 9271/4. fol. 22.; Ismeretlen lengyel ágens levele I. Rákóczi Györgynek ([1632 kora ősze]). MNL OL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak F 12 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára: Lymbus 5. d. VI/3/c. nr. 15.

¹¹⁴ II. Ferdinánd utasításai Boncziday Márton szabadon bocsátása és a neki adandó kamarai állás ügyében (Laxenburg, 1633. máj. 20., illetve máj. 21.). MNL OL A 35 1633 nr. 169., 174. A Boncziday elbocsátásával és évjáradékával kapcsolatos iratok lelőhelye 1638 júniusából: Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn r. Nr. 158. Konv. 1638 Juni fol. 122–137. A bécsi adatért Fazekas Istvánnak tartozom köszönettel.

¹¹⁵ Sennyei István levele I. Rákóczi Györgynek (Bécs, 1634. máj. 1.). MNL OL X 1904 Román Népköztársaság Akadémiája, Kolozsvári Fiók, Történeti Levéltár Mike Sándor gyűjtemény 11696. t.; Bakos Gábor levele I. Rákóczi Györgynek (Osgyán, 1639. máj. 16.). MNL OL Magyar kamarai levéltárak E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász 10. d. nr. 2491.; F. Hofmüller levele Johann Georg Puchernak (31. jegyz.). HHStA Ungarische Akten, Allgemeine Akten Fasc. 175. fol. 199.

hozott ajánlat formába öntése után – írt I. Rákóczi Györgynek és adott részletes instrukciókat Strassburgnak.¹¹⁶ Mondani sem kell: a fejedelemségben, illetve a Portán folytatott tárgyalásokat alapvetően meghatározta, hogy az egyik fél államvezetésének álláspontjához semmilyen úton-módon nem lehetett hozzáférni.

Szövetségekötésre várva

A fejedelem kijelentése azzal kapcsolatban, hogy kész hadainak elindítására, nemcsak üres ígéretes volt. I. Rákóczi György még a Strassburggal folytatott megbeszélés előtt megkezdte a vállalkozás portai előkészítését: Cornelis Haga maga számolt be a svéd diplomáciának arról, hogy az erdélyi követek nemcsak őt keresték fel, hogy a II. Gusztáv Adolfal kötendő szövetség ügyében kikérjék tanácsát, hanem az angol és francia királyok konstantinápolyi rezidenseit is.¹¹⁷ A svéd diplomata Erdélybe érkezése után a folyamat persze még ehhez képest is felgyorsult. Az 1632. február végén a szultáni udvarba érkező főkövetek, Tholdalagi Mihály és Serédy István megkezdtek a portai tisztségviselők megpuhítását, hosszasan részletezve, hány kíséret történt a megelőző két évben arra, hogy a fejedelemség a német-római császár uralma alá kerüljön, és kérve, hogy a szultán rendelje a magyarországi beglerbégeket, a két román vajdát és esetleg a tatárokat is a készülő hadjárat megsegítésére. Egy másik memorandumban arra mutattak rá, hogy már Bethlen Gábornak is volt szövetsége a francia, angol, dán, svéd és cseh királyokkal, illetve a velencei és hollandiai reszpublikákkal, és ehhez a hatalmas koalícióhoz azóta csatlakoztak német fejedelemségek, Szászország és Brandenburg is. Mindez a – helyenként a valóságtól kissé elrugaszkodott – beszámoló Paul Strassburg beérkezését volt hivatott előkészíteni. Az erdélyi diplomácia mindenestre arról is gondoskodott, hogy a Portára eljusson a Katalinnal kapcsolatos problémák, így a Munkács vára körüli viszály Rákóczi-párti értelmezése is.¹¹⁸

¹¹⁶ Axel Oxenstierna levelei I. Rákóczi Györgynek és Paul Strassburgnak (Heilbronn, 1633. ápr. 15/[25], ápr. 17/[27]). Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Förre afdelningen, VIII. bandet. Bref 1633 januari–maj. Red. Herman Brulin. Stockholm 1942. (a továbbiakban: AOB I/8.) 512–513., illetve 519–527.

¹¹⁷ Cornelis Haga levele Ludvig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1632. jan. 31.). BSB Clm 10369. nr. 304.

¹¹⁸ Tholdalagi Mihály és Serédy István beadványait a Portára I. Rákóczi György nevében ([1632. márc.]) lásd Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883. 17–19., 21–23.; Az igényeket még részletesebben kifejti az erdélyi követség számára számos alkalommal szolgálatokat tevő, időnként a Porta által Erdélybe küldött követként funkcionáló Hadzsi Júsuf aga tolmácsnak írott memorandum. Uo. 23–28. Ebben I. Rákóczi György kitér arra is, hogy a háborúskodás révén Erdély területe a Tiszáig terjedhetne – ami rímel az 1629-ben többször felmerült kérdésre, nem lehetne-e megtartani a Bethlen Gábor által elnyert hét vármegyét a fejedelem halála után is.

A két főkövet ezen kívül hosszas megbeszéléseket folytatott Cornelis Hagával is, aki úgy vélte, az erdélyi fejedelem ajánlata a svéd királynak méltányos, egyedül az ausztriai és stájer területekre bejelentett igénnyel szemben volt fenntartása. Kifejtette, hogy ugyanezek a régiók szolgálhatnának II. Gusztáv Adolf számára a fáradságaiért kapott kártérítésként, ráadásul a Német-római Birodalom számára is igencsak káros lenne, ha ezeket a tartományokat – amelyek mindig a császár uralma alatt állnak – egy olyan fejedelem birtokolná, „kinek az törökkel békessége volna vagy lehetne”.¹¹⁹ Noha az utalás nyilvánvalóan arra vonatkozott, hogy Rákóczi oszmán vazallus, a fejedelem szükségesnek tartotta, hogy válaszában kifejtse: érthetetlennek tartja az érvet, hiszen II. Ferdinánd is békét kötött a szultánnal, de azért is, mivel ő az örökös tartományokból kért területeket nyilvánvalóan nem mint erdélyi fejedelem, hanem mint magyar király birtokolná. Álláspontját történeti érveléssel is megtoldotta: hiába volt Báthori István erdélyi fejedelmeként oszmán adófizető, lengyel királyként nem tartozott a szultánnak engedelmességgel.¹²⁰

Tholdalagi és Serédy egyeztetett Anglia és Franciaország portai követeivel is. Peter Wyche és Philippe Harlay, Césy grófja egyaránt közölték az erdélyi diplomatákkal, hogy nagyra becsülik fejedelmük elszántságát, és noha utasításuk nem volt arra, hogy tárgyaljanak, egészen biztosak voltak benne, hogy kormányuk hajlandó lesz 50 000 tallért letenni Konstantinápolyban Rákóczi részére – hiszen elődjének is megígérték.¹²¹ Nem egészen egyértelmű, mire utaltak, hiszen I. Károly nem ezt az összeget ígérte Bethlen Gábornak, XIII. Lajosnak pedig egyáltalán nem volt szerződése Erdély korábbi fejedelmével. A szándék mindazonáltal világos volt: Habsburg-ellenes háborújának megindítására akarták biztatni a fejedelmet. I. Rákóczi György azonban nem az az ember volt, akit ennyivel meg lehetett győzni: diplomatáinak írt válaszában leszögezte, hogy addig biztosan nem kezd semmibe, amíg nem lát a „keresztyén fejedelmektől” egy biztosító

¹¹⁹ Tholdalagi Mihály és Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. márc. 24.). Lásd I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és iratok. Szerk. Beke Sándor – Barabás Samu. Bp. 1888. 7. A *satisfactio* szerepéről a békerendezéssel kapcsolatos svéd álláspontban lásd *Sven Lundkvist: Die schwedischen Kriegs- und Friedensziele 1632–1648. In: Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven.* Hrsg. Konrad Reppen. München 1988. 349–359.

¹²⁰ I. Rákóczi György levele Tholdalagi Mihálynak és Serédy Istvánnak (Gyulafehérvár, 1632. ápr. 8.). Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára (jelenleg a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában, Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, a továbbiakban: ANR DJC) keresdi Bethlen-levéltár (Fond familial Bethlen din Criș) nr. 14. fol. 57r–58v. A Báthori Istvánra való utalás némileg torzította a tényeket, hiszen amikor lengyel király lett, az oszmán politikai felfogás szerint Báthori lemondott Erdély feletti uralmáról, öccsére, Kristófra ruházva azt. Lásd *Papp Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen.* Wien 2003. 89–90.

¹²¹ Tholdalagi Mihály és Serédy István levelét I. Rákóczi Györgynek (119. jegyz.), lásd I. Rákóczi György és a Porta i. m. 8.

levelet (*assecuratoriát*) és némi pénzt. Ahogy felindult hangvétellel írta: „karón tar varjú mutatásra” ő el nem indul.¹²²

Paul Strassburg beérkezése a Portára nem változtatott sokat ezen a pathhelyzeten. A svéd követ április 8-án tartotta ünnepélyes bevonulását, 15-én a nagyvezírnél járt audiencián, majd május 2-án a szultánnál is. Mivel ajándékokat nem hozott, a fogadást nem a szokásos helyen, a Topkapi palotában tartották, hanem az ázsiai oldalon, Üszküdarban a szultán nyári lakában.¹²³ Júliusi távozásáig igen szoros kapcsolatot tartott Hagával, de az erdélyi követek is igyekeztek minden diplomáciai lépését követni, így Strassburgnak komoly energiákat kellett mozgósítania annak érdekében, hogy I. Rákóczi György lelkesedését életben tartsa, miközben ne ígérjen neki semmit, hiszen erre konkrét felhatalmazással nem rendelkezett. Így Tholdalagiék beszámolóiból rendszeresen értesülünk arról, hogy a svéd követ pozitívan nyilatkozott annak esélyeiről, hogy fejedelmük elnyerheti a Tiszáig tartó területeket, vagy hogy bekerülhet a háborúskodást lezáró egyetemes békébe. Mindeközben hosszasan magyarázta az erdélyi követeknek, mennyire nem állna Rákóczi érdekében, ha a fejedelem a kassai egyezmény kudarca után most újra megindítaná a tárgyalásokat és hivatalosan békét kötne II. Ferdinánddal.¹²⁴

Az egyetlen pont, amelyben Strassburg nagy valószínűséggel teljesen őszinte volt az erdélyi diplomatákkal szemben, Brandenburgi Katalint érintette. A fejedelemasszony részletesen megírta a Portára induló svéd követnek, hogy mindkét özvegyi birtokával, Fogarassal és Munkáccsal kapcsolatos szerződéseit – amelyekben lemond ezekről – semmisnek kell tekinteni, és a Porta támogatását kérte minden ingósága visszaszerzéséhez, beleértve visszavont birtokadományainak megújítását is.¹²⁵ Strassburg tisztában volt vele, hogy bármi, amit Katalin visszaszerez, jó eséllyel az ellentáborn fogja gazdagítani, de nem cselekedhetett instrukciója ellenében. A Portán valóban felvetette, hogy a fejedelemasszony jogait tiszteletben kell tartani, sőt, még azt is elérte, hogy az Erdély-specialista Hadzsi Júsuf aga személyében

¹²² I. Rákóczi György levele Tholdalagi Mihálynak és Serédy Istvánnak (120. jegyz.). ANR DJC Fond familial Bethlen din Criș nr. 14. fol. 56v–57r., 59r. Figyelemre méltó, hogy Peter Wyche levelezésében nem találjuk nyomát, hogy továbbította volna Rákóczi igényeit a londoni udvarnak (bár nem kizárt, hogy egyes levelei hiányoznak). Vö. The National Archives (London) Public Records Office, State Papers (a továbbiakban: TNA PRO SP) 97/15.

¹²³ Későbbi jelentésében a svéd követ ezt a tényt, érthető módon, nem emelte ki: Paul Strassburg beszámolója (91. jegyz.). MHHD XXVI. 105–112. Cornelis Haga ezzel szemben megírta Hollandiába, hogy a nyilvános audienciát megtagadták Strassburgtól. Jelentését a Staaten Generalnak (Konstantinápoly, 1632. ápr. 10.) lásd Brieven van Cornelis Haga aan de Staten Generaal uit het Archief van Hilten. Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht 23. (1867) 393.

¹²⁴ Tholdalagi Mihály és Serédy István leveleit I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. máj. 17. és 21.), illetve Szalánczy István levelét a fejedelemnek (Konstantinápoly, 1632. máj. 19.) lásd I. Rákóczi György és a Porta i. m. 11–15.; Levelek és okiratok i. m. 10.; I. Rákóczi György és a Porta i. m. 23–27.

¹²⁵ Brandenburgi Katalin levele és instrukciója Paul Strassburgnak (Tokaj, 1632. márc. 28. és 29.). MHHD XXVI. 41–44., illetve 45–46.

a nagyvezír a kérdés megvizsgálására hivatott biztost küldjön a fejedelemségbe. A hírre azonban, hogy Brandenburgi Katalin esküvőre készül egy (nyilván katolikus) lengyel úrral, a svéd követ hangot adott annak, mennyire reménytelennek látja az ügyet, és kérte Rákóczit, hogy amíg ő a Portán van (és nem tud beszélni a fejedelemasszonnyal), semmit ne adjon ki neki.¹²⁶ Nyilvánvalóan ő kérte meg Cornelis Hagát is, hogy Axel Oxenstiernának írott levelében biztosítsa a kancellárt: Brandenburgi Katalin lemondása teljes mértékben jogszerűnek tűnik, és birtokainak ügyében is mindent megtesznek a Portán.¹²⁷

Amikor Paul Strassburg 1632. július 12-én visszaindult a Portáról Erdélybe, tulajdonképpen elégedett lehetett az ott elért eredményekkel. IV. Murád szultántól elnyert búcsúaudienciája során, noha azt ismét nem a szerájban rendezték, megtisztelő gesztusokban volt része. A szultán barátságáról tanúskodó levelet küldött II. Gusztáv Adolfnak, míg Tabanijaszi Mehmed pasa nagyvezír megígérte, hogy kivizsgálja Brandenburgi Katalin birtokainak ügyét és szem előtt tartja majd a fejedelemasszony érdekeit. A jól értesült Cornelis Haga ehhez hozzátette azt is, hogy a Porta csak akkor hajlandó támogatni a fejedelemasszonyt, ha ejti Csáky Istvánt és más katolikus és császárpárti tanácsosait – ami, ha így lett volna, megoldhatta volna a Strassburg küldetését megnehezítő dilemmát, két feladatának összeegyeztethetlenségét.¹²⁸ Mindenesetre I. Rákóczi György a legkevésbé sem volt nyugodt a fejleményeket illetően: ahogy portai rezidensének megírta, a Brassóba augusztus elején megérkező Strassburg a fejedelemasszonyhoz akart utazni, „kiben módját nem látom, ha életét szereti”.¹²⁹

¹²⁶ Szalánczy István levelét I. Rákóczi Györgynek (124. jegyz.) lásd I. Rákóczi György és a Porta i. m. 24–25. Juszuf aga Erdélybe küldéséről írt Cornelis Haga jelentést a Staaten Generalnak (Konstantinápoly, 1632. jún. 10.), lásd Brieven van Cornelis Haga i. m. 415.; Tabanijasszi Mehmed pasa nagyvezír levele Brandenburgi Katalinnak ([1632. jún.]). RA Transylvanica vol. 1. nr. 22. Az oszmán követ augusztus közepén már vissza is tért a Portára, tárgyalásai különösebben nagy változást nem hoztak a Rákóczi és Brandenburgi Katalin közötti konfliktusban. Haga jelentését a Staaten Generalnak (Konstantinápoly, 1632. aug. 21.) lásd Brieven van Cornelis Haga i. m. 416.

¹²⁷ Cornelis Haga levele Axel Oxenstiernának (Konstantinápoly, 1632. jún. 6.). MHHD XXVI. 54.

¹²⁸ Paul Strassburg beszámolója (91. jegyz.). MHHD XXVI. 124–126., illetve levelét II. Gusztáv Adolfnak (Konstantinápoly, 1632. júl. 8.) lásd Szilágyi S.: A „Collectio Camerariana”-ból i. m. 260–261.; IV. Murád szultán levele II. Gusztáv Adolfnak ([1632. jún.]). RA Turcica vol. 98.; Tabanijaszi Mehmed pasa nagyvezír levele II. Gusztáv Adolfnak ([1632. jún.]). RA Turcica vol. 99.; Cornelis Haga leveleit a Staaten Generalnak, illetve Ludwig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1632. júl. 10.) lásd Brieven van Cornelis Haga i. m. 404–405.; BSB Clm 10369 nr. 309. Strassburg magával vitte Kúrilosz Lukarisz II. Gusztáv Adolfnak szóló levelét is (Konstantinápoly, 1632. júl. 11.). Lásd *Johann Arckenholz*: Mémoires concernant Christine Reine de Suede, pour servir d’éclaircissement a l’histoire de son regne et principalement de sa vie privée, et aux evenements de l’histoire de son tems civile et literaires. Tome second. Amsterdam – Leipzig 1751. Appendix 113–114.

¹²⁹ I. Rákóczi György levelét Szalánczy Istvánnak (Gyulafehérvár, 1632. aug. 8.) lásd Levelek és okiratok i. m. 35.; Paul Strassburg 1632. aug. 5-én érkezett Brassóba, lásd ANR DJB POB SA V/17. fol. 327v.

A fejedelemnek minden oka megvolt a feszült lelkiállapotra: miközben Strassburg a Portán tárgyalta – Rákóczi előtt ismeretlen mértékben képviselve Brandenburgi Katalin érdekeit –, Erdély uralkodója a másik irányból is nyomás alatt volt. Május végén meglátogatta Erdélyben Sennyei István magyar kancellár, akivel az előző évben megkötött, ám nem ratifikált kassai békeszerződés, illetve az időközben felmerült megoldandó kérdések ügyében tárgyaltak. Mivel Strassburg megérkezése az erdélyi udvarba egész Magyarországon közismert tény volt, I. Rákóczi György jobbnak látta, ha maga is bejelenti azt a császári udvarban, arra hivatkozva, hogy a svéd követ Brandenburgi Katalin ügyeiben meg tárgyalni a Portára és csak keresztülmegy országán. Ezt azonban természetesen a Habsburg-párti oldal nem hitte el, Sennyei hosszas elmélkedéseket szentelt Rákóczinak írott levelében annak a kérdésnek, hogy II. Gusztáv Adolfnak szüksége is lenne a Porta segítségére, „hihető, hogy idvességének ellenségehez is küldene, ha segítség adtattnék”.¹³⁰ Ráadásul elejtett egy megjegyzést arról is, hogy a svéd király nyilvánvalóan inkább magának szerezne meg a magyar királyságot, mint az erdélyi fejedelemnek; amennyiben viszont sikerül, az előre kiszámítható, hogy minden segítséget megadna sógorasszonyának, Brandenburgi Katalinnak.

A letett fejedelemasszony semmit nem akart feladni igényeiből és Strassburgot továbbra is a tavasszal adott instrukció követésére biztatta; a svéd követet azonban – úgy tűnik – jobban érdekelte, hogy Rákóczit megnyerje II. Gusztáv Adolf szövetségesének. Szeptemberben, majd novemberben újra írt királyának és sürgette annak válaszát, kiemelve, hogy az erdélyi fejedelem készen áll a hadba indulásra.¹³¹ Időközben külön tárgyalásokat folytatott Zólyomi Dáviddal, a fejedelemség *enfant terrible*-jével is, aki – noha Bethlen István veje volt – aktív szerepet játszott Rákóczi hatalomra juttatásában és időről időre önálló tényezőként lépett fel az erdélyi politikában. A vakmerőségéről hírhedt fiatal főúr Rákóczival ellentétben nem várt semmiféle visszajelzésre a szövetségesek részéről és már azt szervezte,

¹³⁰ Sennyei István levele I. Rákóczi Györgynek ([1632 nyara]). MNL OL X 1904 11696. t. Sennyei követségéről lásd *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György i. m. 222–225.; A Strassburg érkezését bejelentő levél nem maradt fenn, az első utalás rá I. Rákóczi György Sennyeinek adott válaszából származik ([1632. június eleje]). MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár A 98 Transylvanica 9. cs. fasc. 11a. fol. 345r.

¹³¹ Paul Strassburg levelei II. Gusztáv Adolfnak (Kolozsvár, 1632. szept. 16., illetve Várad, 1632. nov. 7.). RA Skrivelser till konungen, Drottning Kristinas tid vol. 8. AF jelű melléklet Axel Oxenstierna az államtanácsnak írt jelentéséhez (Frankfurt am Main, 1633. máj. 6.) p. 994., 996.; Brandenburgi Katalin levelei Paul Strassburgnak (kettő Kassa, 1632. szept. 6. dátummal, illetve Turány, 1632. szept. 13.). MHHD XXVI. 61., 62., 64.; Az erdélyi politikában ekkor már hivatalos funkcióval nem bíró Bethlen István is szükségesnek tartotta, hogy kapcsolatot tartson a svéd diplomáciával, ezért Paul Strassburgon keresztül Axel Oxenstiernának is írt udvariassági levelet (Szentjób, 1632. okt. 16.). Roszsziskaja Nacionalnaja Biblioteka, Szentpétervár (a továbbiakban: RNB) Fond 933. (Szobranijija P. K. Suhtyelena) Karton 7. no. 4. A szentpétervári iratok beszerzéséhez nyújtott segítségért Marija Tyeleginának mondok köszönetet.

miképpen fogja a hajdúkkal megtámadni Sziléziát, hogy megsegítse II. Gusztáv Adolfot, amikor I. Rákóczi György udvarába hívatta és aláíratott vele egy biztosító levelet, hogy ez nem fog bekövetkezni. Zólyomi Dávid azonban nem sokáig tartotta magát a megegyezéshez: 1633 januárjában saját nevében küldte emberét, Lindvay Tamást a szászokhoz és svéddekhez. A követség csúfos véget ért: Lindvay visszaútján, már Magyarországon, részegen gyilkosságba keveredett; Rákóczi sárosi udvarbírája vasba verette, a nála levő leveleket pedig elvette. A felháborodott fejedelem elfogatta Zólyomit, és az incidens hozzájárult a főúr életfogytiglani rabságra ítéltetéséhez 1633 végén.¹³²

Zólyomi 1632 őszi akciójához kapcsolódik az erdélyi–svéd egyeztetések egyik legkülönösebb dokumentuma is. Az erdélyi főúr machinációiba Múza budai pasa is belekeveredett (hogy milyen mértékben, az nem egészen világos), és feltételezhető, hogy ennek következménye a levél, amelyben a beglerbég 1632 októberében jóindulatáról biztosította II. Gusztáv Adolfot, illetve I. János Györgyöt. Nem tudjuk, a címzettek valaha is értesültek-e az őket ért megtiszteltetésről, de a levél mindenestre kétségkívül rendhagyó elemét jelentette a korszak szövetségkereső kísérleteinek, hiszen Buda beglerbégeinek diplomáciai aktivitása az esetek túlnyomó részében a tartományukkal határos területeket irányító személyekre korlátozódott.¹³³

A szász választófejedelem nemcsak Múza pasa kapcsolatkeresési horizontján tűnt fel: 1632 második felében I. Rákóczi György is egymás után küldte hozzá a követeket, hátha a II. Gusztáv Adolf körüli koalíció második legfontosabb tagjától – aki tartományainak földrajzi helyzete miatt sokkal könnyebben elérhető volt, mint a Bajorországban háborúzó svéd király – kaphat némi információt az

¹³² Zólyomi Dávid levele Hans Georg von Arnimnak (Székelyhíd, 1633. jan. 24.). GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg B 48; Madarász György levele I. Rákóczi Györgynek (Eperjes, 1633. febr. 12.). MNL OL E 190 5. d. nr. 1016.; Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. márc. 20.). Uo. nr. 1103.; A Habsburg-párti összeesküvéssel is megvádolt Zólyomi elítéléséről részletesen lásd *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György i. m. 193–195.; A Zólyomi-ügyről (a beglerbég említésével) lásd *Kemény J.*: Önéletírása i. m. 199–209. A kortárs beszámolóit néhány kisebb adattal kiegészíti *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György i. m. 225–226. Zólyomit mint potenciális veszélyforrást a császári oldal is folyamatosan szem előtt tartotta, lásd ismeretlen levele Ernst Ulrich von Schaffgottnak (Olmütz, 1632. máj. 20.). HHStA Polen I. Kt. 55. Konv. 1632 April fol. 18.; Haller György levele Senynyei Istvánnak (Szatmár, 1632. dec. 17.). Prímási Levéltár (Esztergom) Archivum Saeculare Acta Radicalia Classic s. nr. 133.

¹³³ Múza pasa levele II. Gusztáv Adolfnak (Buda, 1632. okt. 8.). MNL OL E 190 4. d. nr. 190. Még az sem kizárt, hogy Múza pasa több alkalommal is megpróbálkozott a kapcsolat felvételével: egy korábbi, 1632. szeptember 12-ről származó anonim jelentés szerint követte, egy Gondolkodó Mihály nevű renegát pattantyús feladata is az lett volna, hogy a svéd királyt és a szász választót felkeresse és felajánlja nekik a beglerbég támogatását. A jelentésben található információ, miszerint Múza pasa megüzente II. Gusztáv Adolfnak, hogy ne higgyen I. Rákóczi Györgynek, mert az a császár híve, ismét csak arra utalhat, hogy a rendhagyó diplomáciai küldetés Zólyomi Dávid önálló terveihez kapcsolódott. Lásd TMAO II. 178–179.

igényeire várható reakciókról. I. János György azonban nem érezte magát illetékesnek az ügyben, így nem tett mást, mint hogy Rákóczi megkereséséről tájékoztatta a nála tartózkodó svéd rezidenst. Úgy tűnik, még csak udvariassági levelet sem küldött vissza a fejedelemnek, így Rákóczi csak a Sziléziában állomásozó százsz hadak parancsnokával, Hans Georg von Arnimmel tarthatta a kapcsolatot, jelezve neki, hogy nagyon várja I. János György rezolúcióját.¹³⁴ Erdély potenciális szövetségeseinek részéről tehát süket csönd érkezett I. Rákóczi György minden megkeresésére – miközben számos, a tárgyalásokat távolabbról nyomon követő személy rendszeresen hangot adott véleményének, hogy a fejedelemnek nem kellene a nagyszerű alkalmat elszalasztania a háborúba való beavatkozásra.¹³⁵

Mindeközben I. Rákóczi Györgyhöz mindenhonnan érkeztek a hírek II. Gusztáv Adolf hatalmas sikereiről: minden jelentősebb magyarországi familiárisa rendszeresen küldte neki az információkat, és időnként politikai ellenfelei is hosszas elemzésekkel látták el – természetesen pont az ellenkező előjellel értelmezve a fejleményeket.¹³⁶ 1633 januárjában sok forrásból eljutott hozzá a svéd király halálának híre is, bár a protestáns tábor elég sokáig ébren tartotta a reményt, hátha csak vaklármáról, a császári oldal által terjesztett rémhírről van szó.¹³⁷ Január elején még a fejedelem is azt írta a Portára, hogy a svéd uralkodó életben van – február közepén

¹³⁴ I. Rákóczi György levelei I. János Györgynek, illetve Hans Georg von Arnimnak (Szamosújvár, 1632. szept. 12.). SHStA Geheimer Rat Loc. 9271/4. fol. 21., illetve 22.; I. János György levele Arnimnak (Drezda, 1632. okt. 7/[17].). Uo. 35r.; Laurentius Nicolai (Lars Nilsson) levelét Schwallenberg (?) svéd secretariusnak (Drezda, 1632. okt. 4/[14].) lásd Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634. 1. Theil 1631 und 1632. Hrsg. Georg Irmer. Leipzig 1888. 277.; I. Rákóczi György levele Hans Georg von Arnimnak (Várad, 1632. nov. 9.). GStA PK VI. Hauptabteilung Familienarchiv Arnim-Boitzenburg B 46. Arnim mellett Rákóczi még egy másik százsz főtiszttel, Heinrich Jacob Duwall-lal is levelezett, lásd Paul Strassburg levelét Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. febr. 9/19.). RA Skrivelser till konungen, Drottning Kristinas tid vol. 8. AF jelű melléklet Axel Oxenstiernának az államtanácshoz írott jelentéséhez (Frankfurt am Main, 1633. máj. 6.) p. 998.

¹³⁵ Peter Wyche jelentése (Konstantinápoly, 1632. aug. 25.). TNA PRO SP 97/15. fol. 170v.; Johann Camerarius levele Paul Strassburgnak (Nürnberg, 1632. szept. 16/[26].). UUB E 388c fol. 81v.

¹³⁶ Esterházy Miklós levele Réz Andrásnak (Kismarton, 1632. okt. 4.). MNL OL E 190 4. d. nr. 950. Az Esterházy által terjesztett híreket már a Rákóczi-familiárisok is kritikus megjegyzésekkel továbbították uruknak, lásd Hrabecius Dániel levelét I. Rákóczi Györgynek (Sáros, 1632. szept. 23.) uo. nr. 949. Az információs hálózat elemzésére részleteiben itt nincs lehetőség, egyes részeredmények már rendelkezésre állnak. Lásd *Debreczeni-Droppán Béla*: Egy gazdasági szakember a XVII. századból. Debreczeni Tamás élete és működése. Fons 11. (2004) 480–482.; *Kármán Gábor*: Madarász György, Eperjes politikai látnoka. In „... nem egy történelem létezik”. Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából. Szerk. Nagy Gábor – Rada János – Viskolcz Noémi. Miskolc 2017. 214–235.

¹³⁷ A budai pasa már 1633 januárjának elején arról tájékoztatta a Fényes Portát, hogy Érsekújváron ágyúlövésekkel ünnepelték a király halálhírét – ehhez képest a Rákócziak sárosi udvarbírója még több héttel később is kétségeiről számolt be. Szalánczy István levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1633. jan. 15.) lásd Levelek és okiratok i. m. 71.; Duchon Menyhért levele Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. jan. 26.). MNL OL E 190 5. d. nr. 1007. Az extrém esetekről lásd *Kármán G.*: Madarász György i. m.

azonban már kénytelen volt elfogadni a szomorú igazságot, és magasztos emlékezetű királyként utalni II. Gusztáv Adolfra Axel Oxenstiernának írott levelében.¹³⁸

Végjáték

A katonailag nem egészen egyértelmű kimenetelű lützeni csata igazi jelentőségét a svéd király halála okozta: a mitikus hősként kezelt II. Gusztáv Adolf elestével az általa vezetett koalíció legfőbb összetartó ereje is eltűnt, és Axel Oxenstiernának nem kevés politikai érzékre volt szüksége ahhoz, hogy egyben tartsa a szövetségeseket és elismertesse velük, hogy továbbra is a svédeké a vezető szerep. Ráadásul hazai ellenzékét is meg kellett győznie, hogy a németországi vállalkozást a király halála után is folytatni kell, annak ellenére, hogy ez nagy terheket ró az északi királyságra – szükségük volt ugyanis arra, hogy egy békeszerződés nagy összegű kárpótlást ítéljen meg a svéd koronának, hiszen enélkül a sereggel szembeni adósságokat nem tudták volna kifizetni. A további együttműködés kereteit a francia anyagi támogatást biztosító *subsidium*-szerződés megújítása, majd a Heilbronni Uniót létrehozó április 27-i egyezmény alakította ki.¹³⁹ Az is egyértelmű volt, hogy a vállalkozás folytatásának sikeréhez szükség lehet minden szövetségesre, így I. Rákóczi György ajánlata – úgy tűnt – a megelőző évhez képest felértékelődhet.

Paul Strassburg mindenesetre alaposan beszámolt Axel Oxenstiernának a tárgyalások állásáról, a *subsidium* ügyéről, Rákóczi kísérleteiről a százszok bevonására, illetve arról is, hogy az erdélyi fejedelem már jó fél éve készültségben tartja csapatait. Bethlen Gábor hadjárataira hivatkozva jelezte, milyen fontos szolgálatot tehetne az erdélyi fejedelem a II. Ferdinánd elleni háborúskodásban, és azt is megemlítette, hogy Brandenburgi Katalin teljesen a császár befolyása alá került, így félt, hogy minden számára visszaszerzett jószág az ellenséget gyarapítja. Végül kérte, hogy amennyiben a svéd korona nem akar szövetséget kötni Erdély fejedelmével, engedélyezzék, hogy távozhasson a fejedelemségből. I. Rákóczi György maga is írt Axel Oxenstiernának, illetve annak a személynek, aki a várakozások szerint jó eséllyel vehette át II. Gusztáv Adolf helyét a főszereg élén: Weimari Bernát hercegnek. Noha sorai jóindulatot tükröztek, a nyomásgyakorlás sem hiányzott belőlük: megemlítette, hogy a császár szeretne vele tárgyalni

¹³⁸ Cornelis Haga jelentése a Staaten Generalnak (Konstantinápoly, 1633. febr. 21.) a fejedelem január 4-i levelére hivatkozik. I. Rákóczi György levele Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. febr. 15.). RA Skrivelser till konungen, Drottning Kristinas tid vol. 8. AF jelű melléklet Axel Oxenstierna az államtanácsnak írt jelentéséhez (Frankfurt am Main, 1633. máj. 6.) p. 1004.

¹³⁹ *Michael Roberts*: Oxenstierna in Germany, 1633–1636. In: *Uö*: From Oxenstierna to Charles XII. Four Studies. Cambridge 1991. 6–54.; *Lindegren, J.*: „Om detta continuerar...” i. m. 28–36.; *Lundkvist, S.*: Die schwedischen Kriegs- und Friedensziele i. m.; *Wilson, P. H.*: Europe's Tragedy i. m. 512–517.; *Goetze, S.*: Die Politik i. m. 92–105.

a békéről. És valóban: ekkorra már – noha december óta többször is elhalasztották – Eperjes városában összeültek a két oldal biztosai, hogy megtárgyalják a vitatott kérdéseket.¹⁴⁰

Nagyjából ezzel egy időben indulhatott útnak egy követség Drezdába. Ennek lefolyásáról csak későbbi utalásokból tudunk: március végén Rákóczi csalódott hangon számolt be konstantinápolyi rezidensének arról, hogy követe időközben ismét Arnimnél járt és a generális biztató üzenetet küldött, ám hivatalos szövetségekötésről szó sem esett, márpedig – így a fejedelem – „szón nem akarok, s imez-amaz fundamentomon semmit is építeni”.¹⁴¹ Mindenesetre a szász hadvezetés számolt az erdélyi beavatkozás lehetőségével: 1633 márciusának végén, miközben annak esélyeit latolgatták, hogy a hadszínteret az osztrák örökös tartományok területére helyezték át, mind a választófejedelem, mind generálisa kalkulált Rákóczi ausztriai támadásával. Fennmaradt Arnim fogalmazványa is a Rákóczinak küldendő üzenetről, amelyben ugyanezt a tervet a fejedelemmel is megosztotta. Jellemző módon azonban hivatalos szövetségekötést nem ajánlott fel, hiszen az erről való döntéshez a szászoknak hiányzott az önálló hatásköre, és a pénzügyi támogatásról is csak annyit mondott, hogy a fejedelem költségeit utólag egészsz biztosan kárpótolják majd a hálás protestáns rendek.¹⁴²

Axel Oxenstierna végül 1633 áprilisának végén kerített időt arra, hogy az erdélyi ügyekkel foglalkozzon: terjedelmes instrukcióban írta meg véleményét Paul Strassburgnak. Ebben hosszasan fejtegette, hogy nem érti, I. Rákóczi György mire vár még, hiszen mind a protestáns ügy védelme, mind a konföderált hatalmak iránti kötelessége (!), de saját fennmaradásának biztosításával kapcsolatos érdeke is azt kívánná, hogy minden további időhúzás nélkül megindítsa csapatait. A fejedelem kiadásait – írta a kancellár – bőségesen kárpótolhatná a magyar területek, esetleg a korona megszerzésével. Oxenstierna mindazonáltal számolt azzal, hogy pusztá szavakkal nehéz lesz meggyőzni I. Rákóczi Györgyöt,

¹⁴⁰ I. Rákóczi György és Paul Strassburg levelei Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. febr. 15., febr. 9/19.). RA Skrivelser till konungen, Drottning Kristinas tid vol. 8. AF jelű melléklet Axel Oxenstierna az államtanácsnak írt jelentéséhez (Frankfurt am Main, 1633. máj. 6.) p. 1004., 998–1002.; I. Rákóczi György levele Weimari Bernátnak (Gyulafehérvár, 1633. febr. 15.). RA Transylvanica vol. 1. nr. 25. Weimari Bernát esélyeiről a fővezérségre lásd *Wilson, H. P.: Europe's Tragedy* i. m. 514. Az eperjesi tárgyalások kezdeteiről lásd *Frankl [Fraknoi] Vilmos: Az eperjesi béke 1633-ban. Századok* 5. (1871) 188–201.; *Szilágyi S.: I. Rákóczy György* i. m. 235.

¹⁴¹ I. Rákóczi György levelét Szalánczy Istvánnak (Gyulafehérvár, 1633. márc. 29.) lásd *Levelek és okiratok* i. m. 101. A követ, Stelmecz János 1633 februárjában indult útnak, lásd *Duchon Menyhért* levelét Debreczeni Tamásnak (Sáros, 1633. febr. 15.). MNL OL E 190 5. d. nr. 1101.

¹⁴² Hans Georg von Arnim opiniói I. János Györgynek (Drezda, 1633. márc. 10/20., márc. 21/[31].), valamint a választófejedelem instrukciója (Drezda, 1633. márc. 22./[ápr. 1.]. GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg B 50.; Arnim fogalmazványa a Rákóczinak eljuttatandó üzenetről ([1633. márc.]). Uo. B 86 nr. 139.

így felajánlotta 100 000 tallér egyszeri kifizetését és esetleg a csapategyesítés után havi 15 000 tallért (bár az ezekről szóló váltókra a fedezetet a hadseregnek kellett volna Sziléziában és Morvaországban behajtania). A régenstanácsot is vezető kancellár által előirányzott minimum az volt, hogy ha Rákóczit nem is sikerülne rábírní seregeinek megindítására, mindenképpen fenn kell tartani vele a jó viszonyt, hogy állandó fenyegetésként álljon a Habsburgok hátában.¹⁴³

1633 tavaszán mindezzel roppant ironikus helyzet állt elő. Úgy tűnt, a svéd államvezetés végre, több mint egy év után hajlandó komolyan venni I. Rákóczi György ajánlkozását, még ha a kancellár pikírt véleményének hangoztatásával jelezte is, hogy ennél sokkal többet várna el leendő szövetségesétől. Ezzel párhuzamosan viszont szakításra került sor a gyulafehérvári udvarban. Paul Strassburg helyzete nagyjában-egészében tarthatatlanná vált, ami nem is csoda, hiszen nyilvánvalóan rajta csattant mindaz a feszültség, amely a rettenetesen hosszú várakozás (és a császári oldallal szemben szükséges folyamatos időhúzás) alatt felgyülemlett a fejedelemben. Ráadásul I. Rákóczi György abban sem lehetett biztos, hogy miközben elvben szövetségük tető alá hozásán ügyködik, Strassburg nem szervezkedik-e folyamatosan Brandenburgi Katalin megsegítése és birtokainak visszaadása érdekében, ami áttételesen egyet jelentett a császári oldal támogatásával és Erdély biztonságának veszélyeztetésével. A fejedelem folyamatosan figyelte a Strassburg és Haga közötti levelezést – és a tény, hogy a holland követben viszont megbízott, ismét csak azt bizonyítja, hogy a svéd koronát képviselő diplomatával fenntartott kapcsolatát a lemondott fejedelemasszony ügye mérgezte. A viszony megromlásának híre még Oxenstiernához is eljutott: a kancellár figyelmeztette diplomatáját, hogy egy elfogott és nyilvánosságra került levelében a fejedelem igen sokat panaszkodott rá Cornelis Hagának. A kancellár a maga részéről szívesen ejtette volna Katalint – azt is felvetette, hogy Rákóczi igényeinek fedezését, legalább ideiglenesen, meg lehetne oldani a vitatott birtokok jövedelmeiből –, ám tartott tőle, hogy ezzel magára haragítaná annak testvéreit, az özvegy svéd királynét és a brandenburgi választófejedelmet.¹⁴⁴

Axel Oxenstierna levele még nem érkezett meg Erdélybe, amikor Paul Strassburg május végén úgy döntött, nem bírja tovább. Elhatározásának indokait elkeseredett hangú levélben tudatta a kancellárral: a diplomatának úgy tűnt,

¹⁴³ Axel Oxenstierna levele Paul Strassburgnak (Heilbronn, 1633. ápr. 17/[27]). AOB I/8. 519–526. Igaz, hogy a reakcióra nagyon sokat kellett várni, de a végeredmény annál kifinomultabb lett, méltó az elképesztő mennyiségű feladatot hihetetlenül magas színvonalon ellátó kancellárhoz, lásd *Roberts, M.*: Oxenstierna i. m. 8–12.

¹⁴⁴ Axel Oxenstierna levele Paul Strassburgnak (143. jegyz.). AOB I/8. 524–525., 527. Strassburg levelezésének nyomán követéséről tudósítanak Szalánczy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Konsztantinápoly, 1632. okt. 14., 1633. jan. 24., febr. 3.). Lásd *Levelek és okiratok* i. m. 59., 79., 85.

hogy semmi értelme maradnia, hiszen a Rákóczi és a Bethlen-család közötti viszályok megakadályozzák a fejedelem külpolitikai cselekvését, Zólyomiról kiderült, hogy a császári oldallal is intenzíven kereste a kapcsolatot, Katalin birtokaival kapcsolatban pedig az a benyomása alakult ki, hogy azokat Rákóczi és II. Ferdinánd fel akarják osztani egymás között. Így aztán ésszerűbbnek látta, ha inkább visszatér Németföldre. A fejedelem ugyanekkor Oxenstiernának írott levelében kifejtette, hogy noha a svéd király emlékét továbbra is nagyon tiszteli, az eperjesi tárgyalásokon békét fog kötni a császárral.¹⁴⁵

Ehhez képest meglepő az a radikális fordulat, amely néhány héttel később állt be a II. Ferdinánd biztosaival folytatott egyeztetéseken. A vitás ügyek legnagyobb részét már február–március során sikerült tisztázni, a megegyezés akadályá egy idő után már csak a munkácsi vár hovatartozásának problémája volt, ám a császár ebben a kérdésben is engedett, és a maga részéről májusban aláírta a véglegesnek szánt diplomát. I. Rákóczi György azonban június elején újra időhúzáshoz folyamodott: tárgyalóküldöttségével teljesen új béketervezetet nyújtott be, kinyilvánítva, hogy „ha a fegyver a nyakán lészen”, akkor sem hajlandó mást elfogadni. Ezzel hosszabb időre megállította az egyeztetések folyamatát.¹⁴⁶ Ahogy azt tárgyalópartnerei is sejtették, a fejedelmet természetesen az motiválta, hogy több mint egy év után új fejlemények következtek be a Habsburg-ellenes koalícióval folytatott tárgyalásaiban. Megérkezett ugyanis Oxenstierna levele – néhány nappal Strassburg távozása után –, ami meglehetősen váratlan fordulat volt, hiszen a német diplomata tizenöt hónapja várt erre a pillanatra. Alighanem ez a groteszk fejlemény sarkallhatta a fejedelmet arra, hogy kinyitassa a kancellár Strassburgnak szóló levelét is, ebből pedig szembesülhetett azzal, hogy Axel Oxenstierna újabb kapcsolattartót jelölt ki az erdélyi ügyek vitelére.¹⁴⁷

¹⁴⁵ I. Rákóczi György levele Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. máj. 20.). RNB f. 993. kart. 7. no 5. (egy el nem küldött tisztázata megvan itt is: MNL OL F 12 4. d. V/8. nr. 6.); Paul Strassburg levele Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. máj. [20. után]). RA Oxenstiernasamlingen E 735. A követ utazásához Philip Melkau berlini ékszerésztől vett fel kölcsönt, aki épp akkoriban Erdélyben próbálta behajtani a Brandenburgi Katalin által felhalmozott tartozásokat, lásd Strassburg levelét Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1633. máj. 25./jún. 5.). RA Oxenstiernasamlingen E 735, illetve Melkaunak kiállított elismervényét (1633. máj. 29.). MNL OL E 190 48. d. 14. t. 5. sz.

¹⁴⁶ *Frankl V.*: Az eperjesi béke i. m. 248–250.; *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György i. m. 235–240. Az idézet a császári biztosok Esterházy Miklósnak írott leveléből származik (Eperjes, 1633. jún. 26.). MNL OL P 108 Esterházy család hercegi levéltára 353. d. (Rep. 71. Fasc. 24/b.) p. 957. Az új tervezetet a biztosok június 10-én küldték tovább Bécsbe, uo. p. 940.

¹⁴⁷ A fejedelem csak a Strassburgnak szóló levélből értesülhetett arról, hogy Thurnnal kell tárgyalnia, hiszen ez a kancellár neki írott levelében nem szerepelt. Vö. AOB I/8. 512–513., illetve 523. A követjárások kronológiáját I. Rákóczi György portai rezidensének, Kőrössy Istvánnak foglalta össze (Gyulafehérvár, 1633. szept. 5.). Lásd Levelek és okiratok i. m. 126–127. Oxenstierna levelének felnyitásáról – ami miatt a német diplomata tiltakozott – a fejedelem azt írja, hogy arra Strassburg korábban engedélyt adott, de ha nem adott volna, akkor is megcselekszi ebben a helyzetben.

Ez a személy Heinrich Matthias von Thurn volt. A cseh főúr a közép-európai politika jelentős személyisége volt a megelőző tizenöt évben, az 1618. évi cseh felkelés egyik vezetőjéből a Fehérhegy utáni emigráció kiemelkedő figurájává lett és erdélyi kapcsolatai is számottevőek voltak: ahogy korábban említettem, 1621 után több évet töltött Bethlen Gábor környezetében, mielőtt a Fényes Portára, majd onnan Velencébe távozott. Nem kizárt, hogy ebből az időszakból személyesen ismerte I. Rákóczi Györgyöt is. 1633 elején Thurn svéd szolgálatban állt és a Sziléziában manőverező, szász erőket támogató csapattesteket vezette. Az biztos, hogy a generális már korábban, 1633 áprilisának végén is kapott levelet a fejedelemtől (feltehetőleg Arnim hívta fel Rákóczi figyelmét a kapcsolatkeresés ezen új lehetőségére). Amikor pedig a fejedelem neki is megküldte feltételeit, Thurn – a további idővesztés elkerülése végett – azonnal megírta Rákóczinak, hogy a maga részéről igényeit méltányosnak tartja. Oxenstiernát csak ez után tájékoztatta, hangot adva reményeinek, hogy reakciója nem volt nagyvonalúbb, mint amit a svéd kancellár szükségesnek tartott volna.¹⁴⁸ Emiatt nem kellett aggodnia: Oxenstierna nagyjából ezzel egy időben írta meg neki is, hogy rábízta a Rákóczival folytatott tárgyalások levezetését, megismételve, hogy maximum 100 000 tallér kifizetéséről lehet szó.¹⁴⁹

A fejedelem, úgy tűnik, folyamatosan csökkentette igényeit. Márciusban portai követére rábízta, hogy Cornelis Hagának említse meg: már csak 8000 gyalogot és 2000 lovast kér, a negyedévenkénti 100 000 tallér *subsidiumot* pedig 75 000 magyar forintra (62 500 tallérra) csökkentette. Ezzel szemben a Thurnhoz júniusban eljutott ajánlat már csak 6000 gyalogról és 2000 lovasról, valamint 50 000 (feltehetően birodalmi) forintról (vagyis 34 000 tallérról) szólt, amelynek negyedévenkénti kifizetését a svéd szolgálatban álló generális meg is ígérte.¹⁵⁰ Azt természetesen nem fejtette ki, hogy csak a *subsidium* egy részére volt fedezet, az is inkább csak elméleti szinten. Ha Rákóczi a csökkentett igények teljesítésének

¹⁴⁸ Heinrich Matthias von Thurn levele I. Rákóczi Györgynek ([s. l.], 1633. máj. 26./jún. 5.). SHStA Geheimer Rat Loc. 8286/18.; illetve Axel Oxenstiernának (Liegnitz, 1633. máj. 30./jún. 9.) lásd Wallenstein und seine Verbindungen mit den Schweden. Actenstücke aus den Schwedischen Reichsarchiv zu Stockholm. Hrsg. Emil Hildebrand. Frankfurt am Main 1885. 30. A Rákóczinak írt levélben Thurn említi, hogy a fejedelem április 28., illetve május 2. dátumú leveleit kapta meg, Oxenstiernának pedig azt is megírta, hogy Strassburggal is levelezésben állt.

¹⁴⁹ Axel Oxenstierna levele Heinrich Matthias von Thurn grófnak (Heilbronn, 1633. máj. 27./jún. 6.). AOB I/8. 721–723.

¹⁵⁰ I. Rákóczi György levelét Szalánczy Istvánnak (141. jegyz.) lásd Levelek és okiratok i. m. 103.; I. Rákóczi György javaslatát és Heinrich Matthias von Thurn rezolúcióját ([1633. május–június]) lásd Szabó Gyula: Erdély és a harmincéves háború (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből). Történelmi Tár [14.] (1891) 188–189. A fejedelem portai rezidensének azt írta: Thurn általánosságban fogalmazó, biztató levele még a követ, Szentpáli István megérkezése előtt készült, míg a rezolúciót a generális már az erdélyi diplomataival való találkozás után állította ki. Rákóczi levelét Kőrössy Istvánnak (147. jegyz.) lásd Levelek és okiratok i. m. 126.

örülhetett is, kevésbé lehetett elégedett az irányítása alá kerülő szövetséges haderő kérdésével kapcsolatban: Thurn szóban megüzenve, hogy a kért kontingens küldésére nincs lehetőség.¹⁵¹

Volt azonban egy ennél is súlyosabb kérdés, amelyben Heinrich Matthias von Thurn, hiába bízta meg Oxenstierna a tárgyalások vezetésével, semmit nem tudott ígérni: I. Rákóczi György ugyanis azt kérte, hogy legalább a brandenburgi és szász választófejedelmek állítsanak ki egy okmányt, amelyben elismerik szövetségesüknek. A generális, aki még csak nem is ezen fejedelmek szolgálatában állt, természetesen erre nem volt feljogosítva, így Erdély uralkodójának csak azt ígérhette, hogy a Német-római Birodalom rendjei, mielőbb látják majd a protestáns ügy melletti bátor kiállását, lekötelezettnek érezvén magukat, megkötik vele a szövetséget. Érezve a válasz elégtelenségét, Thurn nem adta fel, hogy megoldást találjon a problémára, és végül roppant kreatív módon járt el: a táborában tisztként szolgáló számos emigráns aláírásával a cseh királyság nevében adott ki egy *assecuratiót* I. Rákóczi Györgynek.¹⁵² Ebben hivatkozott a Bethlen Gábor idején, 1620-ban a magyar és cseh rendek között megkötött konföderációs szerződésre, és annak folytatását ígérte a Cseh Királyság és annak inkorporált tartományai részéről. Mivel úgy tudta, hogy Strassburg még Erdélyben tárgyal, ennek konkrétumairól viszont nem voltak naprakész információi, az *assecuratio* általánosságokban fogalmazott: az emigráns tisztek a királyság nevében a svéd szolgálatban álló diplomata által „tárgyalt és ígért dolgok” megtartását ígérték.

Aligha lehet azon csodálkozni, hogy I. Rákóczi Györgyöt nem elégitették ki azok a biztosítékok, amelyet egy önálló politikai tényezőként már nem létező állam több mint tíz éve megbukott és száműzetésben élő vezetőitől kapott, akik – a fejedelem fogalmazása szerint – „magokkal is jó tehetetlenek”.¹⁵³ Június végén még biztosította Arnimot, hogy korábbi ajánlata – miszerint 4000 katonát azonnal tudna küldeni – még mindig áll, annak ellenére, hogy a császárral folytatott tárgyalások előre haladott állapotban vannak. Az *assecuratio* kézhez kapása után azonban be kellett látnia, hogy ennél többre záros határidőn belül nem számíthat és feladta a további időhúzást: szeptember 5-én megbízottjai aláírták Eperjesen a békeokmányokat és 28-án Rákóczi ratifikálta is azokat.¹⁵⁴ Már csak azért is szükség volt erre, mert nemcsak az nem látszott biztosnak, hogy a Porta tűrni, esetleg

¹⁵¹ I. Rákóczi György levelét Körössy Istvánnak (147. jegyz.) lásd Levelek és okiratok i. m. 127.

¹⁵² Heinrich Matthias von Thurn, Ladislav Velen z Žerotína és mások *assecuratiója* I. Rákóczi György számára (Schweidnitz, 1633. júl. 16/26.). MNL OL E 190 42. d. 5. t. 489. sz.

¹⁵³ I. Rákóczi György levelét Körössy Istvánnak (147. jegyz.) lásd Levelek és okiratok i. m. 127.

¹⁵⁴ Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen 1526–1690. Hrsg. Roderich Gooss. Wien 1911. 670–698. Vö. I. Rákóczi György levele Hans Georg von Arnimnak (Gyulaféhevár, 1633. jún. 28.). GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg B 52.

támogatni fogja a fejedelem külpolitikai ambícióinak valóra váltását, hanem egy trónkövetelő feltűnése miatt Rákóczinak pusztá uralmának megvédéséért is erőfeszítéseket kellett tennie: az országból személyes sérelmek miatt elmenekült ifjabb Székely Mózes ugyanis az oszmánok segítségét kérte.¹⁵⁵

I. Rákóczi György eltökéltségét jelzi mindazonáltal, hogy ugyanazon a napon, amikor megbízottai aláírták az eperjesi szerződést, követet küldött a szász és brandenburgi választófejedelmekhez. Tájékoztatta őket, hogy kénytelen volt békét kötni a császárral, de jelezte, hogy ez nem feltétlenül végleges. Miután részletesen kifejtette, miért volt elégedetlen a Thurn által megküldött *assecuratio*val, felajánlotta, hogy amennyiben két hónapon belül eljuttatnak a kezéhez egy olyan okmányt, amelyben mindkét elektor kezességet vállal szövetkezési feltételeinek betartására, felrúgja a frissen megszületett rendezést. Emellett újra közölte már régóta jól ismert feltételeit: a negyedévente fizetendő 100 000 talléron és az irányítása alá kerülő 5000 gyalogos és 2000 lovas katonán kívül azt is kívánta még – akárcsak korábban –, hogy az elfoglalt magyar területek az ő uralma alá kerüljenek, családja is a szövetségesek védelmét élvezze, végül hogy addig ne kössenek békét, amíg legalább a Bethlen által is birtokolt hét vármegye nem kerül az uralma alá.¹⁵⁶ Noha a szász sereg vezetői még a nyáron, sőt, a követ Drezdába érkezésével egy időben is folyamatosan számoltak Rákóczi hadbelépésével, a svédek által vezetett szövetség döntéshozatali rendszerének szövevényes volta gyakorlatilag kizárta, hogy gyors döntés születessen a szövetség megkötéséről. I. János György válaszában – amelynek összeállítása önmagában két hetet igényelt – örömet fejezte ki a fejedelem ajánlkozása felett, de csak annyit ígérhetett, hogy tájékoztatni

¹⁵⁵ *Horn Illdikó*: Ifjabb Székely Mózes (1603–1658?). In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Kőrmendy Tamás – Thoroczkay Gábor. Bp. 2009. 143–148. Székely Mózes ügyére hivatkozik az erdélyi követ októberben a szász választófejedelemtől beadott memoranduma is (1633. okt. 4.). Lásd *Szabó Gy.*: Erdély i. m. 187. Cornelis Haga – nyilván az erdélyi követektől kapott információ alapján – már korábban jelezte, hogy negatív hatással lehet Rákóczi remélt beavatkozásának esélyeire az erdélyi nemesúr körüli botrány. Leveleit a Staaten Generalnak (Konstantinápoly, 1633. aug. 20.) lásd *Brieven van Cornelis Haga i. m. 445–446.*, illetve Ludwig Camerariusnak (Uo., 1633. szept. 3.). BSB Clm 10369. nr. 316.

¹⁵⁶ Az erdélyi követ memorandumát (155. jegyz.), illetve az általa beadott szerződésajánlatot ([1633. okt.]) lásd *Szabó Gy.*: Erdély i. m. 186–188., illetve 188–189. A forrás kiadója az erdélyi diplomátát Szentpáli Istvánban azonosítja, ennek alapja azonban téves, az általa hivatkozott levél az 1633 nyarán Szászországba érkező követre vonatkozik. A szeptemberben útnak indult követ neve nem szerepel a megbízólevélben, erről tanúskodnak I. Rákóczi György levelei I. János Györgynek, illetve Hans Georg von Arnimnak (Gyulafehérvár, 1633. szept. 5.), lásd *Szabó Gy.*: Erdély i. m. 185–186., illetve GStA PK VI. HA FA Arnim-Boitzenburg B 55. Valószínű, hogy az a Bálintffy Balázs vitte a fejedelem üzenetét, aki október közepén a munkácsi várkapitányt biztatta, hogy az általa küldött nyomtatványokat továbbítsa Rákóczinak. Lásd Balling János levele I. Rákóczi Györgynek (Munkács, 1633. okt. 19.). MNL OL E 190 5. d. nr. 1070.; Említi egy korábbi levelében is (Munkács, 1633. okt. 2.). Uo. nr. 1066.

fogja róla mind a svéd, mind a brandenburgi vezetést.¹⁵⁷ Noha a fejedelem feltételei valóban eljutottak másolatban mind Brandenburgba, mind a svéd adminisztrációhoz, a Rákóczi által felajánlott két hónapos határidő jóformán már akkor lejárt, amikor a szász választófejedelem elküldte válaszát.¹⁵⁸ Természetes, hogy ez a fejedelemnek édeskevés volt, így Erdély belépése a harmincéves háborúba egy ideig lekerült a nemzetközi diplomácia napirendjéről.

Már csak a Portán tartózkodó diplomaták körében folytatandó utóvédharcok maradtak hátra. I. Rákóczi György biztos volt benne, hogy az Erdélyből erősen felindult állapotban távozott Paul Strassburg rengeteg kárt okoz majd neki Konstantinápolyban, elsősorban azért, hogy továbbra is Brandenburgi Katalin érdekében próbál majd eljárni. Rendszeresen utasította kapitiháját ennek ellensúlyozására.¹⁵⁹ A német diplomata újabb konstantinápolyi tárgyalásokra már nem rendelkezett megbízólevéllel, de úgy tűnik, sikerült meggyőznie a nagyvezírt, hogy rég halott uralkodójától kapott és már egyszer felhasznált *credentialisa* még érvényes. Megbeszéléseiken – legalábbis Strassburg beszámolója szerint – Tabanijasszi Mehmed pasa hajlott arra, hogy Rákóczinak megtiltsa a megegyezést II. Ferdinánddal és ígéretet tett Katalin érdekeinek védelmére is.¹⁶⁰ Mindenesetre az utolsó pillanatig egyeztetni akaró és Rákóczi beavatkozásában hinni próbáló Cornelis Haga előtt számos, indulatoktól fűtött vita folyt Strassburg és az erdélyi

¹⁵⁷ I. János György levelét I. Rákóczi Györgynek (Drezda, 1633. okt. 10[/20].) lásd *Szabó Gy.*: Erdély i. m. 190–191.; Arnim és Thurn várakozásairól Rákóczival kapcsolatban ír Lars Nilsson Axel Oxenstiernának ([Drezda], 1633. jún. 7[/17]., júl. 19[/29].), lásd *Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634. 2. Theil 1633.* Hrsg. Georg Irmer. Leipzig 1889. 202., 260.; Nilsson naplójának 1633. júl. 23[/aug. 2]-i bejegyzése: *Svenske residenten Lars Nilsson Tungels efterlämnade papper.* Utg. Per Sondén. Stockholm 1907. 154.; Hans Georg von Arnim levelét Vilmos szász-weimari hercegnek (Alt-Drisen, 1633. okt. 9/19.), illetve György Vilmos választófejedelemnek (Bollersdorfi tábor, 1633. okt. 16[/26].) lásd *Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634. 3. Theil 1634.* Hrsg. Georg Irmer. Leipzig 1891. 12., illetve 27–28.

¹⁵⁸ A Drezdából továbbküldött példányok: GStA PK I. HA Geheimer Rat, Rep. 11. ABA 10148.; illetve RA Transylvanica vol. 1. nr. 17. Októberben Thurntól is jött levél a fejedelemnek, ennek tartalmát nem ismerjük: Balling János levele I. Rákóczi Györgynek (156. jegyz.). MNL OL E 190 5. d. nr. 1070.

¹⁵⁹ I. Rákóczi György leveleit Kőrössy Istvánnak (Gyulafehérvár, 1633. júl. 25., szept. 5.) lásd *Levelek és okiratok* i. m. 122., illetve 125–130.

¹⁶⁰ Paul Strassburg levele Axel Oxenstiernának (Konstantinápoly, 1633. szept. 8/18.). RA Oxenstiernasamlingen E 735. A követ eredetileg Bosznián keresztül Velencébe akart eljutni, Belgrádban döntött úgy, hogy mégis inkább újra a Portára utazik, Haga támogatását kérve. Alighanem ez az oka annak, hogy noha június közepén már Temesváron volt (és onnan írta meg, nem is titkolt célzatossággal a fejedelemnek, mennyire megdöbbent az ottani beglerbég a császárral kötendő béke tervétől), csak augusztus közepén érkezett meg Konstantinápolyba. Paul Strassburg levelét I. Rákóczi Györgynek (Temesvár, 1633. jún. 13.) lásd I. Rákóczi György és a Porta i. m. 52–53.; Kőrössy István levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1633. aug. 14.) lásd *Levelek és okiratok* i. m. 66.; Cornelis Haga leveleit a Staaten Generalnak (155. jegyz.) lásd *Brieven van Cornelis Haga* i. m. 445., illetve Ludwig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1633. szept. 3.). BSB Clm 10369. nr. 316.

kapitálya között az elmúlt évek fejleményeinek értelmezéséről és a szövetségkötés kudarcáért felelős személy kijelöléséről. Mindenkinek megkönnyebbülés lehetett, amikor a német diplomata 1633 szeptemberének végén elhagyta a szultáni székhelyet.¹⁶¹ Noha Haga beszámolója szerint az oszmán döntéshozók körében az eperjesi béke híre valóban felháborodást keltett, arról nem tudunk, hogy Rákóczinak bármilyen konkrét hátrányt okozott volna Strassburg „búcsúajándéka”. A holland követet azonban sikeresen kiábrándította I. Rákóczi Györgyből: noha a fejedelem Cornelis Hagát is informálta a szász és brandenburgi választóknak adott kéthónapos ultimátumáról, az ezután már ismételten csak az erdélyi komédiaként emlegette a fejleményeket leveleiben.¹⁶²

A konklúziók levonásakor alighanem a tanulmány elején felvetett kérdésre lenne legfontosabb választ találni: tényleg eredendően kudarcra volt ítélve a terv az erdélyi–svéd együttműködésre ebben az időszakban? Bethlen Gábor, illetve I. Rákóczi György időszakát szemlélve ellentétes képek tárulnak elénk: míg az 1620-as években a svéd király erőltette a katonai szövetség létrejöttét, 1632–1633 során a kezdeményezés egyértelműen erdélyi oldalról jött. Míg Bethlen Gábor egy idő után már az udvariassági minimumot sem tartotta szem előtt és csaknem egy évet várt II. Gusztáv Adolf levelének megválaszolásával, utódjának ugyanennyit kellett várnia, amíg a svéd állam vezetői újraküldték a követ elfogása miatt hozzá el nem jutott üzenetüket. Könnyű lenne a különbséget a két fejedelem személyes elkötelezettsége közötti különbséggel indokolni. I. Rákóczi György hosszú hónapokon keresztül húzta az időt, nehogy túlságosan korán kösse meg végleges békéjét II. Ferdinánddal, és még a legeslegutolsó pillanatban is felvetette, hogy hajlandó lenne felrúgni a frissen megkötött megállapodást (amivel pedig jelentős mértékben kockáztatta volna uralkodói szavahihetőségét), ha potenciális

¹⁶¹ Körössy István leveleit I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1633. aug. 22., illetve szept. 21.) lásd I. Rákóczi György és a Porta i. m. 79–81.; Levelek és okiratok i. m. 151. Strassburg Velencén, illetve Svájcban keresztül utazott Frankfurt am Mainba, ahová 1634 áprilisában érkezett meg és augusztusban nyújtotta be jelentését (amely véget ér 1632-es visszatéréssel Erdélybe). Axel Oxenstierna levelét Paul Strassburgnak (Erfurt, 1634. jan. 13/[23].), illetve Krisztina királynőnek (Frankfurt am Main, 1634. ápr. 10.) lásd Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Förre afdelnin-gen, XI: 1–2. bandet. Bref 1634 januari–mars / april–maj. Utg. Emil Schiehe. Stockholm 1961–1969. (a továbbiakban: AOB I/11.) 11., 585.; illetve Carl Marinus levelei Axel Oxenstiernának 1634. februárja és áprilisa között: Carl Marinus brev till Axel Oxenstierna. Utg. av Arne Jönsson. (<https://sok.riksarkivet.se/oxenstierna?infosida=carl-marinus>, letöltés 2017. júl. 7.).

¹⁶² Cornelis Haga levelei Ludwig Camerariusnak (Konstantinápoly, 1633. nov. 13., dec. 10.). BSB Clm 10369. nr. 318., 320.; illetve Paul Strassburgnak (Pera, 1633. nov. 16.). RA Transylvanica vol. 1. nr. 27.

szövetségeseitől komolyan vehető válasz érkezik. Bethlen ehhez képest semmilyen hajlandóságot nem mutatott arra, hogy II. Gusztáv Adolf ajánlatát elfogadja és szövetséget kössön a svéd királlyal.

Noha tudjuk azt, hogy Bethlen Gábor személyes vallásossága sokkal nyitottabb volt, mint I. Rákóczi Györgyé, akinek reformátussága egész életvitelét alapjaiban határozta meg, a kettejük attitűdje közötti különbség aligha csak ennek folyománya. Mire a svéd kapcsolat létrejött, Bethlen már túl volt egy több mint fél évtizednyi háborúskodáson, olyan szövetségekben, amelyek alapját nagy mértékben a közös protestáns elkötelezettség adta – és amelyek gyakorlati megvalósulása újra és újra csalódást hozott. Noha a fejedelem sorozatos csalódásainak részleteiről utódja is tudott – az *assecuratio* fontosságával kapcsolatban a gondolatmeneteiben visszatérő elem a Bethlenre való hivatkozás –, Rákóczinak személyes élménye még nem volt arról, milyen nehéz egy ilyen összefogás tető alá hozása és működtetése.¹⁶³ A svéd oldalon hasonló konkrét tapasztalatai nem voltak, ám a II. Gusztáv Adolf és Axel Oxenstierna közötti levelezésben megfigyelhető némi lekezelő ironia Európa keleti feléből jövő tárgyalópartnereikkel szemben. Roussellel tárgyalva a kancellár jelezte királyának: a francia kalandor minden különös vonása ellenére, sőt talán pont azok miatt, megfelelő lesz a hiú és indokolatlanul hivatkozó lengyelekkel folytatandó tárgyalásokhoz. Az is árulkodó, hogy a személyesen megismert Paul Strassburggal kapcsolatban elmondta: annyira meggyőzőek a német fiatalember képességei, hogy nemcsak Keleten lehetne felhasználni II. Gusztáv Adolf szolgálatában.¹⁶⁴

Ennél is fontosabbnak kell azonban tartanunk a pillanatnyi politikai érdekek szerepét a kapcsolatkeresés intenzitásának alakulásában. Ne felejtjük el, hogy 1624-ben Bethlen Gábor küldte az első követet II. Gusztáv Adolffhoz (még ha Matthias Quadt nem is érkezett meg), mert úgy vélte, szüksége lehet a svéd király támogatására a brandenburgi frigy létrejöttében – ami nem mellesleg akkor még csak az egyik lehetséges házassági terve volt. Miután évekig elzárkózott a svéd király lengyelországi invitálásától, 1628–1629-ben, amikor saját érdekei úgy kívánták, saját maga vetette fel az együttműködés lehetőségét II. Gusztáv

¹⁶³ Lásd például I. Rákóczi György levelét Tholdalagi Mihálynak és Serédy Istvánnak (119. jegyzet). ANR DJC Fond familial Bethlen din Criș nr. 14. fol. 57r.

¹⁶⁴ Axel Oxenstierna levelei II. Gusztáv Adolffnak (Elbing, 1631. jan. 24./febr. 3.), 1631. márc. 9./19.). AOB I/6. 81., illetve 165. Roussellel kapcsolatban azt is megírta királyának, hogy a francia kalandor tervei még akkor is különösnek tűnnek számára, ha számításba veszi, hogy kikkel kell tárgyalnia (Elbing, 1630. dec. 23./1631. jan. 2.). AOB I/5. 748. Mindennek különösen akkor van nagy jelentősége, ha tudjuk, hogy Oxenstierna meg volt győződve róla, hogy úgy ismeri a lengyeleket, „mint a Miatyánkot”, hiszen rengeteg tárgyaláson vett részt velük, lásd *Roberts, M.*: Oxenstierna i. m. 15. Strassburg – aki 1642-ben Ludwig Camerarius lányát vette feleségül – a későbbiekben valóban Németföldön segítette a svéd diplomácia működését. Lásd *Mörner, M.*: Paul Straßburg i. m. 341–362.

Adolfal – egy nagy, lengyelelles koalíció keretei között –, amely, ha minden ideálisan alakul, akár királyi címet is hozhatott volna Erdély fejedelmének. A másik oldalon II. Gusztáv Adolfnak egészen addig volt fontos a kapcsolat keresése Bethlen Gáborral, amíg a Lengyel-Litván Unió ellen szövetségesek nélkül vívta háborúját. 1630-ban, miután megkezdte invázióját a Német-római Birodalomban, valószínűleg akkor sem tért volna vissza a lengyel frontra, ha az erdélyi fejedelem nem hal meg még Jacques Roussel Skandináviába érkezése előtt, és létrejön a Rzeczpospolita elleni nagy, az oszmánokat és Moszkvát is magába foglaló szövetségi rendszer. 1632-ben aztán végre eljött a pillanat, amikor mindkét uralkodó érdeke azonos volt, hiszen II. Gusztáv Adolf már a Birodalomban háborúzott, míg Rákóczi egy Habsburg-ellenes fellépéssel nemcsak erdélyi pozícióját erősíthette volna meg, de egyes megjegyzéseiből az derül ki, hogy a magyar királyi cím elnyerésében is reménykedett. Ekkor a szövetségkötés legnagyobb akadályává azonban az lépett elő, ami a fejedelem számára legvonzóbbá tette volna azt: II. Gusztáv Adolf páratlan sikere. A svéd király egész egyszerűen túl kevés előnyhöz jutott volna a Rákóczival való szövetség megkötése által ahhoz képest, hogy a fejedelem nemcsak pénzbeli támogatást várt el, hanem a katonai döntéshozatal is befolyásolta volna azzal, hogy egy tízezer fő körüli kontingenst a magyar határ közelébe rendelt volna. A hágai szövetség résztvevőivel ellentétben, akik Bethlen Gábornak megígérték a *subsidiumot*, II. Gusztáv Adolf már saját seregének fenn tartását is csak viszonylag kis mértékben tudta saját forrásaira építeni, így nem csodálkozhatunk, ha a király csak a minimális udvariassági gesztusokat tartotta szükségesnek erdélyi tárgyalópartnereivel szemben, illetve egy idő után már azokat sem. Aligha véletlen, hogy az egyetlen pénzügyi ígéretet tartalmazó ajánlat svéd oldalról már akkor érkezett, amikor a király halála után a szövetség stabilitása megkérdőjeleződött és minden újabb hatalom bevonása létfontosságúnak tűnt ahhoz, hogy Axel Oxenstierna elérhesse a kitűzött célt – hogy tudniillik a Svéd Korona ne csak egyszerűen kivonuljon a Német-római Birodalomból, hanem a győztes oldalon álljon a békekötéskor.

Amellett, hogy egy erdélyi szövetség, amelynek bármilyen – akár pénzbeli, akár stratégiai – költségei vannak, nem tűnt elég vonzónak 1632-ben a svéd király számára, még egy komoly akadálya volt annak, hogy létrejöhessen valamiféle katonai együttműködés: ezt az akadályt pedig Brandenburgi Katalinnak hívták. Ha 1626 elején úgy tűnt II. Gusztáv Adolfnak, hogy a Bethlen Gábor esküvője révén létrejövő sógorsági kapcsolat nagyszerű keretet teremt a kommunikációra, a fejedelemasszony balsikerű uralkodása és az utána évekig húzódó kiegyezési kísérletek – amelyek legfontosabb akadálya Katalin egyre világosabb elköteleződése volt a császár és a katolicizmus mellett – hatalmas terhet raktak a svéd–erdélyi tárgyalások további menetére. A svéd király, még ha nyilvánvalóan voltak is kételyei

sógornője politikai alkalmasságát illetően, egyszerűen nem tehette meg, hogy ne utasítsa diplomatáját Katalin érdekeinek képviselőjére és ehhez, mint láttuk, halála után Oxenstierna is tartotta magát – jobb meggyőződése ellenére –, nem akarva újat húzni a húgához hasonlóan labilis személyiségként ismert Mária Eleonóra királynéval. Paul Strassburgra jóformán a kezdet kezdetétől lehetetlen feladatot rótt, hogy két, egymásnak ellentmondó megbízatást kellett volna teljesítenie és helyzetét csak súlyosbította, hogy ezzel a ténnyel tárgyalópartnere is nyilvánvalóan tisztában volt. Ennek ellenére a katasztrofálisan rossz viszony létrejöttéhez, ami a német diplomata és a fejedelem között 1633 késő tavaszára kialakult, a svéd vezetés érdektelensége is szükséges volt – csakúgy, mint annak hatalomkoncentrációja a szövetségesek körén belül, amely kizárta azt, hogy a szász választófejedelem bármit reagálhasson I. Rákóczi György megkereséseire.

A tény, hogy a svéd–erdélyi szövetség fiaskója többé-kevésbé logikusan következett a körülményekből, távolról sem jelenti azt, hogy a tárgyalássorozat kudarcra ne hagyott volna mély nyomokat annak résztvevőiben. Az 1633-ban keletkezett levelek szokatlan érzelmi töltete komoly feszültség felhalmozódásáról tanúskodik, akárcsak a tény, hogy I. Rákóczi György a diplomáciai érintkezés minden szabályát felrúgva felbonttatta Oxenstierna Strassburgnak írott levelét, amely – mint emlékezhetünk – néhány nappal a német diplomata távozása után ért el udvarába. Hogyan volt lehetséges mégis, hogy a tárgyalások folytatódtak, sőt, 1643-ban sikerült tető alá hozni a szövetségi megállapodást? Mondhatnánk, hogy a politikai döntéshozatalra az érzelmek befolyása vajmi kevés: ha úgy látják, hogy érdekeik azt kívánják, az államférfiak eltekintenek korábbi sérelmeiktől. Peter Wyche, Anglia portai követe 1633 januárjában jelezte, hogy az erdélyi hadak megindulásának egyik legfőbb akadálya, hogy ezeknek az embereknek „rothadt a szíve és minden kis nehézség elbizonytalanítja őket” – de ez nem akadályozta meg abban, hogy néhány hónappal később már nagy lelkesedéssel írjon Rákóczi készülődéséről.¹⁶⁵ A helyzet azonban nem ennyire egyszerű: Axel Oxenstierna későbbi, Erdéllyel kapcsolatos attitűdje azt mutatja, hogy ha egyáltalán volt valaha is bizalma I. Rákóczi Györgyben, 1632–1633 folyamán teljesen elveszítette azt függetlenül attól, hogy nehezen tagadható: nagyobb volt a felelőssége a szövetség létrejöttének kudarcában, mint a fejedelemnek. 1634 elején a svéd kancellár Erdéllyel már nem, csak az oszmán kapcsolat mozgósításának lehetőségével számolt. Vele ellentétben I. Rákóczi György továbbra sem adta fel a szövetséggel kapcsolatos reményeit, újra és újra nekifutott a kapcsolat

¹⁶⁵ „There oughtt neuer anie regard to be had of these people, for they are rotten hearted, and waveringe vpon euerie accident [...]” Peter Wyche levelei Sir John Coke-nak (Konstantinápoly, 1633. jan. 23., ápr. 6.). TNA PRO SP 97/15. fol. 184v, illetve 188.

keresésének. A gyulafehérvári szerződés létrejöttéhez azonban az is kellett, hogy Lennart Torstensson személyében olyan katonai vezető kerüljön a svéd seregek élére, aki felhatalmazással rendelkezik egy szövetség megkötéséhez (de legalábbis ezt el tudja magáról hitetni). A továbbiakban is érvényesnek bizonyult ugyanis a trend, amelynek alapjai már ebben az időszakban is látszottak: a katonai helyzet közelről ismerő generálisok (mint például 1633-ban Arnim és Thurn) sokkal nagyobb lelkesedést és elkötelezettséget mutattak egy esetleges erdélyi segélyhad bevonásával szemben, mint a politika irányítói.¹⁶⁶

GUSTAVUS ADOLPHUS AND THE PRINCES OF TRANSYLVANIA

by Gábor Kármán

SUMMARY

The marriage of Gábor Bethlen seemed to open the way for Gustav II Adolf of Sweden to find a useful ally in his war against Poland-Lithuania, since the bride, Catherine of Brandenburg, was the king's sister-in-law. Repeated invitations after 1626, however, went without response by the Transylvanian prince. A more promising situation came about in 1631–1632 when Bethlen's successor, György I Rákóczi, eagerly sought Gustav II Adolf's alliance – this time it was the Swedish king who put a price tag on Transylvanian intervention (both in terms of money and in strategic concerns) that was too high. Both the centralised decision-making processes of the alliance led by Sweden, and Rákóczi's conflicts with Catherine of Brandenburg doomed the negotiations that were going on in Germany, in Transylvania, as well as at the Sublime Porte, leading to failure this time.

¹⁶⁶ *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp. 2011. 75–88. Oxenstierna 1634-es oszmánokkal kapcsolatos terveiről lásd leveleit Paul Strassburgnak, illetve Krisztina királynőnek (161. jegyz.). AOB I/11. 71–72., illetve 585–586.